

Janusz Umiński

Działalność Koła Bydgoskiego Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w latach 1925-1939

Wprowadzenie

Organizacja pozarządowa, jaką było Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa”, powstała z inicjatywy marszałka Józefa Piłsudskiego, który uważał, że „Zorganizowane kobiety – to potęga narodu”. Formalne powołanie Stowarzyszenia miało miejsce w dniu 3 lutego 1925 r. w Warszawie podczas zebrania ok. 300 przedstawicielek środowiska wojskowego z udziałem marszałka. Głównym celem Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” miała być integracja żon i rodzin oficerów i podoficerów, inicjowanie i udzielanie w uzasadnionych przypadkach pomocy finansowej rodzinom wojskowych, a także nawiązywanie i utrzymywanie łączności ideowej, towarzyskiej i kulturalnej środowiska¹.

Organizacja miała popularyzować autorytety moralne, ukazywać młodym Polakom naszą bogatą historię i tradycje narodowe, budować etos służby wojskowej, uczyć szacunku dla różnych poglądów, poszanowania mniejszości narodowych i ich kultur. Te podstawowe hasła znalazły wyraz w programie Stowarzyszenia. Członkiniami kół „RW” były żony oficerów i podoficerów, dla których praca w Stowarzyszeniu była zarówno potrzebą, jak i zaszczytem. Organizacja cieszyła się dużym uznaniem i autorytetem w środowisku wojskowym i cywilnym.

Kierownictwo Stowarzyszenia spoczywało w rękach Rady Naczelnej. Honorową przewodniczącą była Aleksandra Piłsudska, a faktycznymi przewod-

¹ Stowarzyszenie Rodzina Wojskowa, <http://www.rodzinawojskowa.mw.mil.pl/index.php?akcja=historia>

niczającymi były kolejno Wincenta Konarzewska², Hanna Hubicka³, Jadwiga Fabrycowa⁴ i Wanda Norwid-Neugebauerowa⁵.

W początkowym okresie koła powstawały głównie w dużych ośrodkach garnizonowych. Pierwsze założono w Warszawie. Zgodnie z obowiązującymi przepisami były rejestrowane w starostwach, na których obszarze działały.

Główne kierunki prac Stowarzyszenia ustalane były na corocznych Walnych Zjazdach delegatek. Najważniejszym zadaniem było wychowanie obywatelskie dzieci i młodzieży, które na terenach przygranicznych łączono z działalnością na rzecz umacniania polskości. Zadanie to realizowano poprzez organizację przedstawień teatralnych, występów artystycznych, zakładanie ochronek i świetlic, a także bibliotek z zestawami książek polskich. Równolegle, we wszystkich kołach, prowadzono wielowątkową działalność kulturalno-oświatową, w której ramach organizowano różnego typu kursy, m.in. zasad racjonalnego gospodarowania, zdrowego żywienia i higieny oraz szycia i haftowania. Prowadzono zajęcia z wychowania fizycznego, zakładano biblioteki i czytelnie garnizonowe (często we współpracy z Polskim Białym Krzyżem), udzielano bezpłatnych porad prawnych. Szczególnym zainteresowaniem pań cieszyły się różne formy spotkań towarzyskich, zarówno o charakterze edukacyjnym, jak koncerty, prelekcje, seanse filmowe, jak też, zwłaszcza w karnawale, bale czy five o'clocki.

² Wincenta Konarzewska była żoną gen. dyw. Daniela Konarzewskiego (1871-1935), z wykształcenia prawnika i archeologa, w latach 1926-1931 I wiceministra spraw wojskowych i szefa administracji armii, a potem inspektora armii w Warszawie.

³ Mąż Hanny Hubickiej, gen. bryg. Stefan Hubicki (1877-1955), dr med., działacz niepodległościowy, od 1920 r. szef sanitarny armii, w latach 1922-1928 komendant Wyższej Szkoły Sanitarnej, w latach 1928-1930 był wiceministrem, a w latach 1930-1934 ministrem pracy i opieki społecznej, potem prowadził własną praktykę lekarską.

⁴ Mąż Jadwigi, gen. dyw. inż. Kazimierz Fabrycy (1888-1958), z zawodu inżynier (studia na Politechnice we Lwowie i w Monachium), współzałożyciel (1908) Związku Walki Czynnej, był w latach 1926-1931 II wiceministrem, a w latach 1930-1935 wiceministrem spraw wojskowych, w latach 1934-1939 inspektorem armii, od 11 VII do 12 IX 1939 r. dowodził armią „Karpaty” i „Małopolska”, po wojnie przebywał na emigracji.

⁵ Wanda z d. Leskiewicz-Bilewska (1885-1957) była znaną działaczką społeczną, jedną z założycielek Ligi Kobiet w Krakowie oraz Koła Polek w Warszawie i we Lwowie, senatorem Rzeczypospolitej w latach 1937-1938, od roku 1933 przewodniczącą Rady Narodowej Polek. Mąż, gen. dyw. Mieczysław Norwid-Neugebauer (1884-1954), był jednym z współtwórców organizacji legionowych i harcerstwa polskiego, w latach 1926-1930 inspektorem armii we Lwowie, po przeniesieniu w 1930 r. w stan spoczynku ministrem robót publicznych, w latach 1932-1935 inspektorem armii w Toruniu, a w latach 1935-1939 inspektorem armii w Warszawie, w momencie wybuchu wojny mianowany został szefem Polskiej Misji Wojskowej w Wielkiej Brytanii.

Wraz z rozwojem sieci kół i prowadzonych przez nie lub pozostających pod ich patronatem różnego typu placówek kulturalno-oświatowych (klubów i świetlic, przedszkoli i szkół) następował wzrost więzi i poczucia tożsamości rodzin wojskowych, których działalność przyczyniała się, zwłaszcza w mniejszych garnizonach, do kreowania korzystnej atmosfery na rzecz obronności kraju i wojska, w otoczeniu cywilnym miasteczek czy wsi.

W związku z wejściem w życie z dniem 1 stycznia 1933 r. zunifikowanych przepisów prawa o stowarzyszeniach⁶ zaistniała konieczność ponownej rejestracji Stowarzyszenia. W porównaniu z dotychczasowymi, nowe przepisy rozszerzyły nadzorcze uprawnienia władz administracyjnych. Rozporządzenie rozróżniało też trzy rodzaje stowarzyszeń: 1) zwykłe, 2) zarejestrowane, 3) wyższej użyteczności publicznej.

Władze Stowarzyszenia wystąpiły do stołecznych władz administracyjnych celem przeprowadzenia formalnej procedury jego rejestracji. Statut Stowarzyszenia został zarejestrowany przez Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Stołecznego m. Warszawy i wciągnięty do rejestru stowarzyszeń i związków. Składał się z 75 punktów, szczegółowo określających cele i środki działalności Stowarzyszenia, prawa i obowiązki członków, majątek i fundusze oraz władze Stowarzyszenia i strukturę organizacyjną.

Zgodnie z obowiązującym Statutem Stowarzyszenie nosiło nazwę „Rodzina Wojskowa”, a jej siedzibą było miasto Warszawa. Swą działalność rozciągało na całą Rzeczpospolitą Polską⁷.

Stowarzyszenie stawiało sobie za cel: uświadamianie obywatelskie członkiń i społeczeństwa, tworzenie łączności ideowej i współżycia towarzyskiego wśród członkiń, udzielanie pomocy ekonomicznej, kulturalnej i opieki zdrowotnej rodzinom wojskowych, zorganizowanie pomocy i opieki nad rodzinami wojskowych na wypadek wojny, przygotowywanie kadr pracowników społecznych oraz udział w pracach dla dobra społecznego.

Opierając się na Statucie, cele te Stowarzyszenie zamierzało realizować m.in. poprzez gromadzenie funduszy, organizowanie kursów zawodowych, opiekę nad dziećmi, zakładanie przedszkoli, szkół, świetlic, klubów, bibliotek dziecięcych, organizowanie kolonii letnich, przychodni lekarskich i poradni dla matek, tworzenie klubów, bibliotek, czytelni dla członkiń, urządzenie odczytów, zebrań towarzyskich, organizowanie wycieczek, niesienie pomocy oraz opieki materialnej najbiedniejszej i bezrobotnej ludności, zakładanie placówek pracy społecznej.

⁶ Rozporządzenie Prezydenta RP z 27 X 1932 (DzU RP nr 94, poz. 808).

⁷ *Statut Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” Warszawa – 1934* Warszawskie Zakłady Graficzne, Wilcza 60.

STATUT

STOWARZYSZENIA

„RODZINA WOJSKOWA“

STATUT

STOWARZYSZENIA
„RODZINA WOJSKOWA“.

I. Nazwa i siedziba.

1) Stowarzyszenie nosi nazwę „Rodzina Wojskowa”. Siedzibą władz Stowarzyszenia jest miasto Warszawa.

Działalność Stowarzyszenia rozciąga się na całą Rzeczpospolitą Polską.

Przy otwieraniu Kół Stowarzyszenie stosuje się do przepisów o Stowarzyszeniach.

II. Cel i środki.

2) Stowarzyszenie pod nazwą „Rodzina Wojskowa” zakłada się w celu:

- a) akcji uświadczenia obywatelskiego wśród członkiń i społeczeństwa,
- b) wytworzenia łączności ideowej i współzycia towarzyskiego wśród członkiń,
- c) pomocy ekonomicznej, kulturalnej i opieki zdrowotnej dla rodzin wojskowych,

W A R S Z A W A — 1 9 3 4

3

Reprodukcja okładki i trzeciej strony Statutu stowarzyszenia

Członkowie Stowarzyszenia dzielili się na rzeczywistych, nadzwyczajnych, honorowych, zasłużonych i dożywotnich. Członkiniami rzeczywistymi mogły przede wszystkim być żony, matki, niezamężne córki i siostry wojskowych zawodowych i emerytowanych oraz wdowy, matki, niezamężne córki i siostry po wojskowych zawodowych i emerytowanych, a także osoby specjalnie zasłużone dla pracy w Stowarzyszeniu, a w razie wojny osoby należące do najbliższej rodziny oficera lub podoficera rezerwy, powołanego do służby czynnej. Członkiniami honorowymi mogły być osoby obojga płci szczególnie zasłużone dla Państwa i Stowarzyszenia, zasłużonymi mianowane za specjalne zasługi dla Stowarzyszenia, a dożywotnimi – osoby obojga płci i osoby prawne, które wpłaciły na rzecz Stowarzyszenia jednorazowo nie mniej niż 200 zł.

Według Statutu władzami centralnymi Stowarzyszenia były Walny Zjazd delegatów, Zarząd Naczelny, Komisja Rewizyjna oraz Sąd Koleżeński. Taka sama struktura organizacyjna obowiązywała na szczeblu koła. Przy Zarządzie Naczelnym istniała ponadto Rada Główna, jako ciało doradcze i koordynujące prace Stowarzyszenia, składająca się z Prezydium ZN i przewodniczących Rad Okręgowych, działających przy Zarządzie Kół w siedzibie 10 okręgów woj-

skowych – Dowództw Okręgów Korpusów⁸. Rady Okręgowe składały się z Prezydium Koła, przy którym funkcjonowały, z przewodniczących i po jednej delegatce z kół działających w okręgu. Były instytucjami pomocniczymi w działalności zarządów kół.

Zwyczajny Walny Zjazd powinien odbywać się raz w roku, najpóźniej do 15 czerwca, a za rok sprawozdawczy przyjmowano okres od 1 kwietnia do 31 marca. Zarząd Naczelny składał się z 15 członkiń i 15 zastępczyń, wybranych przez Walny Zjazd delegatek na trzy lata, co roku 1/3 członkiń ZN ustępowało. Zarząd Naczelny był wykonawcą uchwał Walnego Zjazdu.

W roku 1938 ogólna liczba członkiń Stowarzyszenia wynosiła ponad 23 tys. osób, zrzeszonych w 162 kołach i siedmiu filiach. Stowarzyszenie prowadziło na terenie kraju łącznie 101 przeszkoli, dwie szkoły, gimnazjum, 43 biblioteki dla dzieci, 52 ogródki jordanowskie, 78 sekcji wychowania fizycznego, 54 kluby towarzyskie dla członkiń, 37 teatrów amatorskich i 37 bibliotek dla członkiń⁹.

Powstanie i rozwój bydgoskiego Koła „Rodziny Wojskowej”

Inicjatorem utworzenia Koła „Rodziny Wojskowej” w Bydgoszczy był gen. bryg. Wiktor Thommée, ówczesny dowódca stacjonującej w mieście 15 Dywizji Piechoty i komendant garnizonu¹⁰. Dnia 11 listopada 1925 r. na łamach miejscowej prasy ukazał się komunikat podpisany przez generała, w którym zapraszał w tym dniu „wszystkie bez wyjątku Panie – żony pp. oficerów na ogólne zebranie” do auli Instytutów Rolniczych przy ul. Zacisze (obecny pl. Weysenhoffa) w celu zorganizowania w Bydgoszczy Koła Stowarzyszenia¹¹. Zgodnie z projektem generała Wiktora Thommée podstawę

⁸ Dowództwa Okręgów Korpusów mieściły się w Warszawie (I), Lublinie (II), Grodnie (III), Łodzi (IV), Krakowie (V), Lwowie (VI), Poznaniu (VII), Toruniu (VIII), Brześciu (IX) i Przemysłu (X). Garnizon bydgoski wchodził w skład VIII DOK w Toruniu.

⁹ „Dziennik Bydgoski”, XXXII: 1938, nr 131 z 10 VI.

¹⁰ Gen. bryg. Wiktor Thommée (1881-1962) w latach 1924-1934 dowodził 15 Dywizją Piechoty w Bydgoszczy, następnie był Dowódcą Okręgów Korpusów, najpierw VIII w Toruniu (1934-1938), potem IV w Łodzi. W wojnie 1939 r. dowodził Grupą Operacyjną „Piotrków”, a od 13 września obroną twierdzy Modlin. W okresie dowodzenia 15 DP i pełnienia funkcji komendanta garnizonu bydgoskiego gen. W. Thommée nie tylko przyczynił się do podniesienia wartości bojowej jednostek wchodzących w skład dywizji, ale także odegrał znaczącą rolę jako wychowawca żołnierzy i działacz społeczny na wielu odcinkach, zwłaszcza na niwie sportowej.

¹¹ „Dziennik Bydgoski”, XIX: 1925, nr 261 i „Gazeta Bydgoska”, R. IV: 1925, nr 261 z dnia 11 XI.

finansową działalności Koła stanowić miało stałe opodatkowanie się korpusów oficerskich i podoficerskich.

Podczas zebrania wybrano pierwszy Zarząd Koła Bydgoskiego „RW”. Na jego czele stanęła Paulina Obniska, żona dr. ppłk. Mariana Obniskiego, naczelnego lekarza garnizonu. Wkrótce w jednym z pomieszczeń budynku kierownictwa Inżynierów i Saperów przy ul. Warszawskiej, obok koszar 62 pułku piechoty, zlokalizowany został sekretariat Koła, w którym w dniach od 2 do 7 grudnia rozpoczęto przyjmowanie zapisów na członków Stowarzyszenia¹². A już 8 grudnia w salach „Resursy Kupieckiej” przy ul. Jagiellońskiej 11 staraniem Koła zorganizowana została pierwsza impreza kulturalno-oświatowa, na którą złożyły się „produkcje artystyczne i Wielka Loteria Fantowa”¹³.

Z kolei funkcję prezesek pełniły: w latach 1930-1932 Niwa Thommée¹⁴, w latach 1933-1934 Józefa Powierzyna¹⁵, a od 19 stycznia 1934 r. do wybuchu II wojny światowej Wanda Meyerowa¹⁶.

Sekretariatem zajmowały się kolejno Zofia Żyromska (1930-1931), Janina Praussowa (1932-1933), Adela Kubicka (1933-1934) i Alina Strzałkowska (1934-1939), a funkcje skarbniczek piastowały Jadwiga Królikowska i Barbara Przeradzka. W skład zarządu, w różnych okresach, wchodziły również

¹² „Gazeta Bydgoska”, R. IV: 1925, nr 278 z 1 XII.

¹³ „Gazeta Bydgoska”, R. IV: 1925, nr 284 z 8 XII.

¹⁴ Niwa z Bemów Thommée, żona generała, była z pochodzenia Finką. Ślub zawarty został w Petersburgu w roku 1908. Ze związku urodziła się córka Wioletta, zamężna Przysiecka.

¹⁵ Józefa Powierza działała też w sekcji opieki społecznej, potem kulturalno-oświatowej. Por. *Olbrzymia praca PBK* („Dziennik Bydgoski” nr 228, 230 z 1 X 1936). Była żoną płk. dypl. Władysława Powierzy (1891-1975), w latach 1930-1935 dowódcy 62 Pułku Piechoty Wielkopolskiej. W związku z przeniesieniem męża do Katowic opuściła miasto. Podczas wojny obronnej w 1939 r. płk dypl. gen. bryg. W. Powierza, dowódca 23 Śląskiej Dywizji Piechoty, walczył w składzie GO „Śląsk” (GO „Jagmin”) w ramach działań armii „Kraków”, aż do jej kapitulacji 20 września pod Tomaszowem Lubelskim. Por. A. Zawilski, *Bitwy polskiego września*, t. 2, Warszawa 1972, s. 269.

¹⁶ Por. „Dziennik Bydgoski”, XXVIII: 1934, nr 14 z 19 I. *Jak pracuje Rodzina Wojskowa w Bydgoszczy*. W skład wybranego w dniu 19 stycznia prezydium Zarządu Koła weszły: W. Meyerowa – przewodnicząca, Józefa Powierzyna – I wiceprzewodnicząca, Wanda Tarnasiewiczowa – II wiceprzewodnicząca, Adela Kubicka – I sekretarka, Alina Strzałkowska – II sekretarka, Jadwiga Królikowska – skarbniczka i Barbara Przeradzka – zastępca skarbniczki. Wanda Meyerowa, żona majora Andrzeja Meyera, była również członkiem Zarządu Koła Polskiego Białego Krzyża w Bydgoszczy, a w kadencji od 2 stycznia 1934 r. do 31 grudnia 1938 r. radną miejską z listy Narodowego Bloku Gospodarczego, członkiem Komisji Opieki Społecznej i zastępcą przewodniczącego Miejskiej Rady Szkolnej. Por. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej APB), Akta m. Bydgoszczy – Rady Miejskiej, sygn. 3376 i APB, Akta m. Bydgoszczy, Rada Miejska 1933-1939, sygn. 580, k. 12.

panie: Cenzartowiczowa, Dembińska¹⁷, Krystyna Jabłońska, Janicka, Jankowiakowa, Zofia Jerzykowa, Kalitowa, Kossecka¹⁸, Zofia Kulwieciowa, Wanda Łapińska, Makarewiczowa, Mazanowska, Maria Nagórska, Jadwiga Prausowa, Waleria Raszevska, Hanna Romiszewska, Sokulska, Józefa Skroczyńska, Strzemeska, Honorata Tarczyńska, Witkowska i Zofia Żyromska.

W pierwszym okresie działalności Koła sekretariat mieścił się w fiskusie wojskowym przy ul. Grodztwo (od 1927 r. ul. Trzeciego Maja) 33¹⁹, potem w tym samym budynku, ale pod nr. 24²⁰, w następnych latach przy ul. Jagiellońskiej 26, a od 1935 r. w nowo zbudowanych koszarach 61 pp im. gen. Józefa Chłopickiego przy ul. Północnej (obecnie Powstańców Warszawy) nr 2.

Praca w sekcjach

Działalność Koła była wielokierunkowa. Prowadzono ją przy pomocy sekcji „branżowych”, których liczba w omawianym okresie wahała się od pięciu do ośmiu.

Sekcja zdrowia rozporządzała Stacją Opieki nad Matką i Dzieckiem (mieszczącą się w budynku przy ul. Jagiellońskiej 13) – dysponującą podstawową aparaturą leczniczą, m.in. lampą kwarcową, okładem radowym itp. W Stacji przeprowadzano okresowo bezpłatne badania lekarskie dzieci.

Sekcja opieki społecznej pomagała materialnie rodzinom członków pozostającym w trudnych warunkach życiowych, rodzinom niezamożnych re-

¹⁷ Mąż, płk dr Włodzimierz Dembiński, dowodził w latach 1924-1934 11 dywizjonem artylerii konnej.

¹⁸ Mąż, płk dypl. Stefan Kossecki, był w latach 1931-1935 komendantem Szkoły Podchorążych dla Podoficerów.

¹⁹ Do połowy wieku XIX w rejonie pomiędzy placem Wolności a obecną ul. M. Piotrowskiego rozciągał się na obszarze 205 ha dawny folwark starościński, potem miejski, zwany Grodztwem, włączony do Bydgoszczy w roku 1867. Gdy ok. 1840 r. wzdłuż dawnego traktu do Fordonu wytyczono dzisiejszą ul. Jagiellońską, zabudowania folwarku znalazły się w samym centrum przebiegu nowej trasy i nową ulicę prowadzącą z północy w kierunku zbudowanego w 1872 r. pierwszego mostu żelaznego na Brdzie – w ciągu ul. Bernardyńskiej – nazwano Grodztwem. W roku 1927, na podstawie rozporządzenia policyjnego, ze względu na istniejącą już ul. Grodzką nazwę ul. Grodztwo zmieniono na ul. Trzeciego Maja. Por. *Historia Bydgoszczy*, t. II, cz. 1: 1920-1939, red. M. Biskup, Bydgoszcz 1999, s. 856-857.

²⁰ Na podstawie Rozporządzenia Prezydenta Miasta Bydgoszczy z dnia 12 lutego 1931 r. ogłoszonego w „Orędowniku m. Bydgoszczy” nr 4 z dnia 15 lutego 1931 r. począwszy od 21 czerwca 1931 r. wprowadzono sukcesywnie na terenie m. Bydgoszczy zmianę numeracji domów. Nieruchomościom usytuowanym po prawej stronie ulicy przypisano numery parzyste, po lewej nieparzyste.

krutów, udzielała zapomóg członkiniom Koła. Sekcja rozwijała też szeroką działalność w dziedzinie pomocy dla bezrobotnych, głównie mieszkających w zespole baraków przy ul. Dwernickiego, opodal Szkoły Podchorążych dla Podoficerów. Na przykład w roku 1935 członkinie Koła dożywiały 270 dzieci z baraków. Obiady dostarczały poszczególne formacje garnizonu. Osobną akcją dożywiania objęto dzieci ze Szkoły im. H. Sienkiewicza (prowadzili ją żołnierze z 62 pp)²¹. W ramach Pomocy Zimowej bezrobotnym w okresie zimy 1937/1938 bydgoska „Rodzina Wojskowa” dożywiała dziennie 1682 osoby, głównie dzieci z ubogich rodzin, z ochronek, sześciu szkół powszechnych i ze świetlic w wieku pozaszkolnym oraz starców i bezrobotnych (rodziców dzieci). Ponad 1100 osób korzystało z posiłków przygotowanych w kuchniach położonych „RW” obok baraków przy ul. Dwernickiego i na osiedlu Zimne Wody. Ponad 2/3 wydatków związanych z dożywianiem pokrywano z darów wojska (w naturze) oraz składek oficerów i podoficerów garnizonu bydgoskiego, 1/3 z funduszy przydzielonych przez Miejski Komitet Pomocy Zimowej. Łącznie wydatkowano na ten cel 24 778,73 zł. Ponadto, z okazji Świąt Wielkiej Nocy, przekazano dzieciom, młodzieży i bezrobotnej inteligencji 400 paczek zawierających „święcone”²². W celu umożliwienia dzieciom bezrobotnych uczestniczenia w półkoloniach latem 1939 r. członkinie „RW” zorganizowały w dniu 17 czerwca 1939 r. wycieczkę statkiem do Brdyjścia, a dochód z niej przeznaczyły na organizację półkolonii²³. Ale bezrobotni w większości mieszkańcy baraków przy ul. Dwernickiego nie korzystali tylko z pomocy społecznej, w obliczu zagrożenia wybuchem wojny sami spontanicznie zebrali w czerwcu 105,70 zł i przekazali na FON²⁴.

Pomoc bezrobotnym była znacząca w działalności całego Stowarzyszenia, które prowadziło dla bezrobotnych: 56 świetlic, 38 przedszkoli i ochronek, dwie szkoły i dwie bursy. Podczas XII Walnego Zjazdu delegatek Stowarzyszenia, odbywającego się w Warszawie w dniach 9-10 czerwca 1938 r. z udziałem Prezydenta RP prof. Ignacego Mościckiego i marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego, delegatki ofiarowały na pomoc dla bezrobotnych i ich dzieci 1 626 000 zł²⁵.

Sekcja opieki nad dzieckiem obejmowała wychowanie przedszkolne, szkolne i pozaszkolne. Przedszkola prowadzone były przy ul. Jagiellońskiej 13 oraz

²¹ „Dziennik Bydgoski”, XXIX: 1935, nr 28 z 2 II.

²² „Dziennik Bydgoski”, XXXII: 1938, nr 133 z 12 VI. *W okresie 1937/1938 Rodzina Wojskowa w Bydgoszczy dożywiała dziennie 1682 głodnych.*

²³ „Dziennik Bydgoski”, XXXIII: 1939, nr 134 z 14 VI.

²⁴ „Dziennik Bydgoski”, XXXIII: 1939, nr 140 z 21 VI.

²⁵ „Gazeta Bydgoska” XXXII: 1938, nr 131 z 10 VI.

przy 15 pułku artylerii lekkiej i 16 pułku ułanów. Dzieci uczestniczyły również w seansach organizowanych w kinie wojskowym 62 pułku piechoty, a w okresie zimowym w różnych kameralnych imprezach w kasynie oficerskim 62 pp przy ul. Jagiellońskiej 78²⁶, np. w roku 1926: 10 stycznia w zabawie gwiazdkowej, a 14 lutego zabawie kostiumowej²⁷. W następnych latach miały miejsce dziecinne „wielkie bale kostiumowe” także w salach hotelu „Pod Orłem”²⁸ i Szkoły Podchorążych²⁹, gdzie organizowano też karnawałowe baliki dziecięce pn. „dzieci dla dzieci”, z których dochód przeznaczano na zakup odzieży dla najbiedniejszych dzieci³⁰.

Sekcja organizowała także dla dzieci z rodzin wojskowych kolonie letnie, np. w maju i czerwcu 1928 r. w Ciechocinku³¹. Ostatnie przed wybuchem wojny miały miejsce w Solcu Kujawskim w lipcu 1939 r. Kolonie letnie, głównie dla dzieci młodszych oficerów i podoficerów, w różnych kategoriach wiekowych, organizował też Zarząd Naczelny³².

Sekcja pracy organizowała kursy robótek (robót ręcznych), zabawkarstwa, przygotowywania potraw i prowadzenia gospodarstwa domowego oraz dokonywała wymiany okolicznościowych paczek z innymi kołami „RW”. Organizowane też były różne specjalistyczne kursy dla członków³³. Szczególnie zainteresowanie wzbudzały kursy robót ręcznych, np. kroju i szycia oraz trykotaży w grudniu 1926 r. w lokalu własnym przy ul. Grodztwo 33³⁴, robót artystycznych i dywanów w styczniu 1927 r.³⁵, w październiku 1928 r. kurs batiku, aplikacji, kroju i szycia, a w zimie roku 1930 kurs robót ręcznych w przedszkolu „RW” przy ul. Gdańskiej. Obok nauki aplikacji na tiulu, wykonywania kap i firan, uczono także artystycznego haftu białego, kaszubskiego, zakopiańskiego, a nawet japońskiego i batiku. Efekty prac artystycznych członków Koła były następnie popularyzowane na wystawach. Pierwszą wystawę robót ręcznych, w powiązaniu ze sprzedażą eksponatów, zorganizowano w dniach od 28 lutego do 14 marca 1926 r. Połowę dochodu ze sprzedaży prze-

²⁶ Po przemianowaniu odcinka ul. Jagiellońskiej na zachód od pl. Teatralnego na ul. marszałka Focha, kasyno otrzymało nr 27.

²⁷ „Dziennik Bydgoski”, XX: 1926, nr 30 z 7 II.

²⁸ „Gazeta Bydgoska”, R. VI: 1927, nr 24 z 30 I.

²⁹ „Dziennik Bydgoski”, XXIV: 1930, nr 14 z 18 I.

³⁰ „Dziennik Bydgoski”, XXIX: 1935, nr 34 z 10 II.

³¹ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 116 z 20 V.

³² „Gazeta Bydgoska”, R. VI: 1927, nr 109 z 13 V.

³³ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 114 z 24 VI.

³⁴ „Gazeta Bydgoska”, R. V: 1926, nr 265 z 17 XI.

³⁵ „Gazeta Bydgoska”, R. VI: 1927, nr 9 z 13 I.

znaczono na pomoc dla bezrobotnych. Wśród wielu przedmiotów na wystawie dominowały kolorowe hafty, serwetki szydełkowane, chusteczki richelieu, batiki, koronki, trykotaże oraz bielizna damska i dziergane ubranka dla dzieci. Pokazano także malowidła na jedwabiu, akwarele, haftowane obrazki, poduszki i serwetki szydełkowe, wreszcie kapelusze i czepeczki nocne³⁶. Pokazy wytworów członkiń Koła miały miejsce także w następnych latach: w roku 1926 w dniach od 15 listopada do 8 grudnia w dawnych pomieszczeniach warszawskiego Banku Handlowego przy pl. Wolności 1³⁷, a w listopadzie 1928 r. „Wystawa Robót Ręcznych” w sali byłej restauracji „Wielkopolanka” przy pl. Teatralnym³⁸.

Sekcja uświadomienia obywatelskiego i oświatowo-kulturalna prowadziła bibliotekę dla dorosłych oraz klub pt. *Książka – Robótka – Bridge*, w którego ramach organizowano pogadanki i dyskusje na tematy literackie i ogólno kształcące oraz wieczory recytatorskie. Jeden z takich wieczorów odbył się 16 marca 1928 r. w auli Miejskiego Gimnazjum Męskiego im. M. Kopernika. Wystąpiła na nim Kazimiera Rychterówna, a całkowity dochód z niego przeznaczono na zakup radia dla ociemniałego żołnierza³⁹. Dnia 19 kwietnia 1929 r. w sali Kasyna Cywilnego odbyła się *akademia chopinowska*, podczas której dyrektor Biblioteki Miejskiej dr Witold Bełza wygłosił odczyt o twórczości kompozytora w wieku młodzieńczym pt. „Fryderyk Szopen w brzasku życia i twórczości”. Ilustrację muzyczną stanowiły występy Ludomiry Polheim, która odegrała na pianinie kilka dzieł mistrza i Julii Gorzechowskiej, żony por. Henryka Gorzechowskiego, która zaśpiewała sopranem kilka pieśni kompozytora, m.in. „Wojak” i „Jesienne mgły” (etiudę E-dur)⁴⁰. W roku 1927 zaistniały też próby powołania teatru amatorskiego przy kole „RW”.

Na jesieni 1926 r. zapoczątkowano organizowanie, co miesiąc w kolejne dwie pierwsze niedziele, tomboli⁴¹, po których miały miejsce zabawy towarzyskie i taneczne. Pierwsze tombole odbyły się 3 i 9 października⁴². Kontynuowano je też w następnych latach, zwłaszcza w kasynach 15 pał przy

³⁶ „Dziennik Bydgoski”, XX: 1926, nr 55 z 9 III. *Wystawa prac kobiecych Rodziny Wojskowej*.

³⁷ „Gazeta Bydgoska”, R V: 1926, nr 278 z 2 XII. *Wystawa robot ręcznych „Rodziny Wojskowej”*.

³⁸ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 266 z 17 XI. *Wystawa robót ręcznych bydgoskiej Rodziny Wojskowej*.

³⁹ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 63 z 11 III i nr 108 z 10 V.

⁴⁰ „Dziennik Bydgoski”, XXIII: 1929, nr 93 z 21 IV.

⁴¹ Terminem „tombola” określano zabawę połączoną z loterią fantową.

⁴² „Gazeta Bydgoska”, R. V: 1926, nr 226 z 1 X i nr 234 z 10 X. Te zabawy połączone z loterią fantową odbywały się w salach kasyna 62 pp przy ul. Jagiellońskiej 78 (od 1930 r. marszałka Focha 27), usytuowanego opodal mostów nad Brdą, w pobliżu obecnego gmachu Opera Nova.

ul. Gdańskiej i 62 pp przy ul. Jagiellońskiej. Organizowano też wycieczki na imprezy kulturalne i gospodarcze, np. 3 października 1928 r. na Pomorską Wystawę Ogrodniczo-Przemysłową w Toruniu⁴³.

Sekcja przysposobienia kobiet do obrony kraju organizowała kursy obrony przeciwgazowej, sanitarne, strzeleckie i pierwszej pomocy (ratownictwa), a także prowadzenia administracji. Na przykład 11 X 1928 r. w kasynie 62 pp przy ul. Jagiellońskiej 78 dr Maria Karłowska wygłosiła odczyt „O pomocy w nagłych wypadkach”⁴⁴. Należy podkreślić, że wiele członkiń „RW” wzięło udział w zorganizowanych przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w okresie od 1 kwietnia 1938 r. do 31 marca 1939 r. żeńskich kursach przysposobienia do obrony kraju. Uczestniczyły w zajęciach i ćwiczeniach z zakresu gospodarstwa domowego, higieny i ratownictwa oraz przysposobienia kobiet do obrony kraju (p.d.o.k.) wg programu Okręgowego Urzędu WF i PW w Toruniu⁴⁵.

Sekcja dochodów niestających organizowała imprezy charytatywne, np. w Niedzielę Palmową w 1929 r. „Wielki Kiermasz Rodziny Wojskowej”⁴⁶ oraz tradycyjne „Święte Mikołajki”, np. 9 grudnia 1928 r. w Szkole Oficerskiej dla Podchorążych dla dzieci wojskowych i zaproszonych gości.

Koło organizowało także w okresie karnawału „Bale Rodziny Wojskowej” w salach Kasyna Oficerskiego przy ul. Gdańskiej 76, m.in. 11 lutego 1928 r.⁴⁷ A 9 lutego 1929 r. odbył się Bal Reprezentacyjny Rodziny Wojskowej⁴⁸. Szczególnie uroczysty doroczny Bal Reprezentacyjny – dla uczczenia 10. rocznicy wkroczenia wojsk polskich do Bydgoszczy – miał miejsce 18 stycznia 1930 r.⁴⁹

Od wiosny 1927 r. organizowano za zaproszeniami w godzinach wieczornych w soboty imprezy z tańcami i innymi atrakcjami – tzw. „Czarne Kawy” – w salach Resursy Kupieckiej przy ul. Jagiellońskiej 11 oraz Klubu Polskiego przy ul. Cieszkowskiego 2⁵⁰.

Sekcja szkolna nadzorowała działalność przedszkola i szkoły powszechnej. Prywatna Szkoła Powszechna III Stopnia „Rodziny Wojskowej” zorganizowana

⁴³ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 226 z 30 IX.

⁴⁴ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 234 z 10 X.

⁴⁵ APB, Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu (dalej KOSP), sygn. 3515. Sprawozdanie opisowe. Oświata pozaszkolna 1938-1939. W tym okresie w woj. pomorskim, w 13 kursach prowadzonych w ramach oświaty pozaszkolnej, uczestniczyły 2192 kobiety.

⁴⁶ „Dziennik Bydgoski”, XXIII: 1929, nr 59 z 12 III.

⁴⁷ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 32 z 9 II.

⁴⁸ „Dziennik Bydgoski”, XXIII: 1929, nr 22 z 26 I.

⁴⁹ „Dziennik Bydgoski”, XXIV: 1930, nr 14 z 18 I.

⁵⁰ „Gazeta Bydgoska”, R. VI: 1927, nr 76 z 2 IV i nr 117 z 22 V.

została w 1929 r. z inicjatywy Koła, dzięki przychylności Inspektoratu Oświaty w Bydgoszczy i Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego⁵¹, w nieistniejącym już dziś budynku przy ul. Jagiellońskiej 13. Szkoła miała charakter rozwojowy, tzn. w kolejnych latach uruchamiano następne klasy.

Działał też *Klub Sportowy „Rodziny Wojskowej”*, w którym uprawiano różne dyscypliny sportowe, a wiele osób zdobywało punkty na Powszechną Odznakę Sportową. Prowadzono ćwiczenia sportowe⁵².

Od połowy roku 1937 rozwijała owocną działalność drużyna harcerska pod nazwą *11 Bydgoska Drużyna Harcerska im. gen. Józefa Dwernickiego*. Powstała 15 czerwca 1937 r. z inicjatywy sekcji opieki społecznej, głównie Józefy Heilman-Rawicz⁵³, żony dowódcy 62 Pułku Piechoty Wielkopolskiej „Dzieci Bydgoskich”. W pierwszym okresie liczyła 25 członków w wieku 14-18 lat. Grupowała w większości młodzież bezrobotnych rodziców zamieszkujących baraki przy ul. gen. Dwernickiego⁵⁴. Koło Bydgoskie „RW” opiekowało się wspomnianymi bezrobotnymi od roku 1934, a 62 pułk piechoty zarówno zaopatrzył wszystkich harcerzy w odpowiedni ubiór, jak i wyposażył drużynę w sprzęt obozowy, umożliwiając jej członkom jeszcze w lipcu tego roku wyjazd na obóz w bydgoskim ośrodku ZHP we wsi Kaczory, leżącej w powiecie wyrzyskim, w odległości ok. 3 km od zachodniej granicy Rzeczypospolitej⁵⁵.

W czasie roku harcerskiego 1937/1938 stan osobowy drużyny, zarejestrowanej w I Hufcu Pozaszkolnym ZHP w Bydgoszczy wzrósł do 48 harcerzy, spośród których w tym okresie aż 23 osiągnęło III stopień. Zorganizowano też podręczną „specjalistyczną” bibliotekę harcerską zaopatrzoną w książki i czasopisma o tematyce harcerskiej. W końcu roku bydgoskie Koło „Rodziny Wojskowej” zarejestrowane zostało też jako Koło Przyjaciół Harcerstwa. Po wyteżonych zajęciach w ciągu roku szkolnego 1937/1938 zastępów Orłów, Jeleni, Lisów i Wilków oraz całej drużyny, harcerze 11 BDH mieli możliwość spędzenia pięciu tygodni letnich 1938 r. kolejno na obozach w Żukowie

⁵¹ Do dnia 1 października 1938 r. Bydgoszcz wchodziła w skład województwa poznańskiego.

⁵² „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 275 z 28 XI.

⁵³ Józefa Heilman-Rawicz z d. Dolińska (1897-1969), należała od 1913 r. do skautingu w Stanisławowie i Polskich Drużyn Strzeleckich we Lwowie. Była członkiem Zarządu Koła Bydgoskiego „RW”.

⁵⁴ M. Popiel, *Drużyna harcerska założona przez koło „Rodzina Wojskowa” w Bydgoszczy*, „Skaut”, nr 4 (12), 2007, s. 11.

⁵⁵ Ibidem, s. 12. 62 pp kontynuował pomoc materialną i w sprzeczce aż do wybuchu II wojny światowej, zarówno na rzecz drużyny harcerskiej bydgoskiego Koła „RW”, jak i V BDH im. Zawiszy Czarnego.

na Kaszubach i we Wtelnie pod Bydgoszczą⁵⁶. Natomiast w grudniu 1938 r. drużyna uzyskała, dzięki stałej pomocy i opiece ppłk. Kazimierza Heilman-Rawicza⁵⁷ i jego żony Józefy, harcówkę w świetlicy na terenie koszar 62 pp⁵⁸.

Przedszkola „Rodziny Wojskowej”

Zamysł utworzenia „freblówki” dla dzieci w wieku od trzech do sześciu lat powstał już w kwietniu 1926 r. Inicjatorką zorganizowania „szkółki freblowskiej”⁵⁹ była Paulina Obniska. Po długich staraniach o uzyskanie odpowiedniego lokalu, w kwietniu następnego roku Zarząd Koła „RW” przystąpił do zapisów dzieci do szkółki. Pierwotnie zakładano, że będą do niej uczęszczały dzieci w wieku od trzech do sześciu lat, ostatecznie z dniem 1 września 1926 r. rozpoczęto w sekretariacie Koła zapisy dzieci w wieku od czterech do siedmiu lat⁶⁰. Formalne otwarcie szkółki freblowskiej nastąpiło 6 października 1926 r.⁶¹ w lokalu przy ul. 3 Maja. Opłaty za opiekę w freblówce wynosiły odpowiednio miesięcznie: dla dzieci wojskowych 6 zł, dla dzieci cywilnych rodziców 12 zł⁶².

Szerszą działalność w zakresie opieki przedszkolnej Koło Bydgoskie „RW” rozwinęło od roku 1928. Przedszkola, których właścicielem było Koło Bydgoskie Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa”, działały na podstawie statutu zatwierdzonego przez kuratorium⁶³. Wśród 12 paragrafów stwierdzono m.in., że podstawowym celem ich działalności jest: „roztaczanie troskliwej opieki nad zdrowiem oraz rozwojem fizycznym, moralnym i umysłowym dzieci w wieku przedszkolnym”, tj. od trzeciego roku życia do momentu objęcia ich obo-

⁵⁶ Ibidem, s. 15.

⁵⁷ Kazimierz Heilman-Rawicz (1896-1969), ppłk dypl., był w latach 1932-1935 zastępcą dowódcy, a w okresie 1935-1939 dowódcą 62 Pułku Piechoty Wielkopolskiej. Z 15 DP w składzie armii „Pomorze” brał udział w obronie Bydgoszczy (na tzw. przedmościu bydgoskim), z 15 DP kontynuował odwrót na Warszawę, a następnie uczestniczył w obronie stolicy do chwili jej kapitulacji 27 IX 1939 r.

⁵⁸ M. Popiel, op. cit., s. 16.

⁵⁹ Pierwotnie przedszkola nazywano freblówkami. Fryderyk Fröbel (1782-1852), niemiecki pedagog, twórca ogródków dziecięcych, zajmował się zwłaszcza dziećmi w wieku przedszkolnym. Kładł nacisk na wszechstronny i harmonijny rozwój umysłowy, moralny i fizyczny, zgodny z indywidualnymi cechami dziecka.

⁶⁰ „Gazeta Bydgoska”, R. V: 1926, nr 202 z 3 IX.

⁶¹ „Gazeta Bydgoska”, R. V: 1926, nr 230 z 6 X.

⁶² „Gazeta Bydgoska”, R. VI: 1927, nr 221 z 27 IX.

⁶³ APB, KOSP, sygn. 2531. Orzeczenie z dnia 16 listopada 1934 r. – Nr I. – 74194/34.

wiązkiem szkolnym. Ich liczba nie mogła przekraczać 30 na jedną wychowawczynię. Zajęcia w przedszkolach miały zarówno charakter wychowawczy, jak też rozwijały tężyznę fizyczną dzieci. Do przedszkoli nie przyjmowano dzieci obciążonych wadą lub chorobami mogącymi narażać na nie inne dzieci.

Koło bydgoskie „RW” prowadziło trzy przedszkola w Bydgoszczy: przy ul. Jagiellońskiej 13 (nr 1), ul. Gdańskiej 147 (nr 2) oraz przy ul. Szubińskiej 2 (nr 3). Działalność wszystkich trzech przedszkoli została zatwierdzona przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego dekretem z dnia 21 grudnia 1928 r.⁶⁴ na podstawie ust. 2 art. 6 ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych⁶⁵ i Rozporządzenia Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 czerwca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych. Wszelkie sprawy administracyjne (w kontaktach z władzami) i korespondencję załatwiał sekretariat Koła (przedszkola nie posiadały odrębnej pieczętki).

Do przedszkoli uczęszczały przede wszystkim dzieci podoficerów i oficerów. Przyjmowano też dzieci rodziców wykonujących inne zawody. W roku 1934 miesięczne opłaty za opiekę nad jednym dzieckiem wynosiły: dla dzieci oficerów 8 zł, podoficerów 4 zł, a dla dzieci osób cywilnych 12 zł. Dla dwojga i więcej dzieci jednej rodziny uczęszczających do przedszkola stosowano znaczne ulgi⁶⁶. W razie niedoboru Stowarzyszenie subwencjonowało przedszkola.

Przedszkole nr 1 usytuowano przy ul. Jagiellońskiej 13⁶⁷ w budynku wzniesionym w latach 80. XIX w. przy ówczesnej ul. Wilhelma (*Wilhelmstrasse*) 6. Pierwotnie znajdował się w nim magazyn materiałów Obrony Terytorialnej (*Landwehr Zeughaus Nr 1*), po przebudowie na przełomie lat 1890/1891 zarząd szpitala (*Lazarett-Verwaltungsgebäude*). Mieścili się tam też mieszkania pracowników zarządu, m.in. nadinspektora oraz gabinet lekarza dywizyjnego⁶⁸. Pomieszczenia przeznaczone na przedszkole spełniały warunki przewidziane ustawą z dnia 11 marca 1932 r.⁶⁹ Kierowniczką przedszkola była najpierw

⁶⁴ APB, KOSP, sygn. 2531.

⁶⁵ DzU RP Nr 33, poz. 343.

⁶⁶ APB, KOSP, sygn. 2516.

⁶⁷ W materiałach źródłowych mylnie sytuowane przy ul. Jagiellońskiej 15. W gmachu pod tym numerem mieścił się Szpital Garnizonowy (obecnie Colegium Medicum UMK), natomiast przedszkole i szkoła „RW” w budynku pod numerem 13.

⁶⁸ APB, Akta miasta Bydgoszczy, akta budowlane, sygn. 1890. Budynek określano też w aktach jako dom mieszkalny urzędników (*Beamten-Wohnhaus*).

⁶⁹ APB, KOSP, sygn. 2516. Pismo z dnia 30 VI 1934 Inspektoratu Oświaty w Bydgoszczy do Kuratorium OSP w Poznaniu. Pokoje o wysokim pułapie, w których przebywały dzieci w przedszkolu, znajdowały się od strony południowej budynku.

Jadwiga Bargielska⁷⁰, a od października 1936 r. Wanda Dobrowolska, bezinteresownie także Maria Nagórska. W roku 1935 do przedszkola uczęszczało 21 dzieci: 13 chłopców i osiem dziewczynek, w następnym roku 17 dzieci, oficerów – ośmioro, podoficerów – pięcioro i cywilnych – 10⁷¹. Obowiązki nadzorcze z ramienia Koła „RW” pełniła przewodnicząca sekcji opieki nad dzieckiem J. Praussowa, a opiekunką była Krystyna Jabłońska.

Jak wynika z przesłanego do Inspektoratu Szkolnego 24 X 1934 r. projektu budżetu przedszkola na rok 1934/1935⁷², wpływy zakładano w wysokości 1600 zł (w tym odpłatność 1300 zł i subwencja z Kasy Głównej 300 zł), a wydatki na kwotę 2202,44 zł (w tym płace personelu 1650 zł, świadczenia socjalne 277,44 zł, a pomoce szkolne 100 zł). Deficyt w wysokości 602,44 zł Stowarzyszenie zamierzało pokryć z środków własnych.

Dnia 15 października 1928 r. otwarto w Szkole Oficerskiej przy ul. Dwerneckiego drugą freblówkę⁷³ dla dzieci w wieku od czterech do sześciu lat. W następnych latach jako Przedszkole nr 2 mieściło się w obrębie koszar 15 Wielkopolskiego Pułku Artylerii Lekkiej przy ul. Gdańskiej. Dysponowało dobrymi warunkami lokalowymi, a przy obiekcie znajdował się ogródek.

W roku 1934 czynności nadzorcze nad przedszkolem, za zgodą kuratorium, spełniała Jadwiga Praussowa, kierowniczką bezpłatną była Hanna Romiszewska, a wychowawczynią (właściwą kierowniczką) od września 1931 r. Wanda Dobrowolska⁷⁴, formalnie zatwierdzona na stanowisko kierowniczkki przedszkola przez kuratora Okręgu Szkolnego Poznańskiego dr. Michała Pollaka dnia 13 lipca 1935 r.

Trzecie przedszkole uruchomiono 1 września 1932 r. w obrębie koszar 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich przy ul. Szubińskiej 2 (szosie Szubińskiej). Mieściło się na parterze murowanego, podpiwniczzonego budynku koszarowego. Składało się z dwu pomieszczeń wychowawczych: sali zajęć (szkolnej) o powierzchni 1095 m³ i sali zabaw o powierzchni 59 m³ oraz pomocniczych.

⁷⁰ APB, KOSP, sygn. 2516. Jadwiga Bargielska ur. 14 X 1904 r. w Kalinowie pod Łomżą, była absolwentką kursów dokształcających dla wychowawców zakładów opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci i młodzieży (1929). Przed zatrudnieniem w Bydgoszczy pracowała jako wychowawczyni w Nowym Mieście nad Pilicą (1926-30) i w Toruniu (1930).

⁷¹ APB, sygn. 788. Przedszkole „Rodziny Wojskowej” nr 1. 1934-1937.

⁷² APB, KOSP, sygn. 2516.

⁷³ „Dziennik Bydgoski”, XXII: 1928, nr 237 z 13 X.

⁷⁴ APB, KOSP, sygn. 2531. Wanda Henryka Dobrowolska, ur. 10 VII 1899 r. w ówczesnym mieście Latowicz w pow. Mińsk Mazowiecki, ukończyła w 26 czerwca 1925 r. Państwowe Seminarium Ochroniarskie w Warszawie, była następnie m.in. wychowawczynią w majątkach: księżnej Eustachowej Sapieżyny w Spuszy w woj. białostockim i u państwa Świątkowskich w Waliskach w woj. warszawskim. Por. też APB, ISB, sygn. 794.

Przez cały okres działania przedszkola kierowała nim Maria Chojecka⁷⁵, zatwierdzona na to stanowisko – na rok szkolny 1935/1936 – przez Kuratorium 28 sierpnia 1935 r. Opiekunką przedszkola była Wanda Tarnasiewiczowa⁷⁶. W roku 1933 uczęszczało do przedszkola 28 dzieci (14 chłopców i 14 dziewczynek), w następnym roku 26 dzieci (12 chłopców i 14 dziewczynek), a w 1935 r. – 23 dzieci (11 chłopców i 12 dziewczynek)⁷⁷. W roku 1936 przedszkola nr 2 i 3 były czasowo nieczynne.

Poza wspomnianymi przedszkolami, podległymi Kołu Bydgoskiemu „Rodziny Wojskowej”, w okresie trzech lat (1930-1933) działało przedszkole w obrębie i pomieszczeniach koszar 62 Pułku Piechoty Wielkopolskiej („Dzieci Bydgoskich”) przy ul. Warszawskiej. Zezwolenie „na otwarcie ochronki dla dzieci oficerów i podoficerów w ubikacjach koszar 62 pp” wydało Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego 10 grudnia 1930 r.⁷⁸ Prowadziły je Lidia Szkwirkówna⁷⁹ i Irena Maciejewska. Przedszkole zostało zlikwidowane z dniem 1 września 1933 r.

Prywatna Koedukacyjna Szkoła Powszechna III Stopnia „Rodziny Wojskowej”

Starania o powołanie szkoły prywatnej Zarząd Koła Bydgoskiego „RW” wszczął jeszcze w roku 1928. W następnym roku pismem z dnia 11 lipca 1929 r. „o koncesję na prowadzenie szkoły przygotowawczej, a w szczególności pierwszej klasy wstępnej według programu ministerialnego dla publicznych szkół powszechnych” w imieniu Koła wystąpił do Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego ppłk dypl. dr Franciszek Polniaszek⁸⁰. Szkoła powołana

⁷⁵ APB, KOSP, sygn. 2532. Maria Chojecka z domu Grabowska, ur. 6 VIII 1895 w Łomży, po ukończeniu w 1911 r. gimnazjum typu humanistycznego w Lipawie na Łotwie, a także kursu handlowego i języków obcych (*The Gracyan Pyrek Business School*) w roku 1915 w Warszawie oraz freblowskiego w 1918 r. w Warszawie, była w latach 1923-1925 kierowniczką prywatnego przedszkola Stanisławy Mikołajczyk w Bydgoszczy.

⁷⁶ Wanda Heldut-Tarnasiewiczowa była żoną dowódcy 16 Pułku Ułanów Wielkopolskich ppłk. Edmunda Heldut-Tarnasiewicza. Płk Tarnasiewicz był znanym działaczem społecznym, m.in. wiceprezesem oddziału bydgoskiego Związku Legionistów Polskich.

⁷⁷ APB, sygn. 787. *Przedszkole „Rodziny Wojskowej” przy Szosie Szubińskiej. 1934-1935.*

⁷⁸ APB, sygn. 797. Koncesja na ochronkę – l. dz. I-44072/30.

⁷⁹ Lidia Szkwirkówna (*1912) była absolwentką prywatnego Seminarium Nauczycielskiego im. M. Konopnickiej w Bydgoszczy (1931).

⁸⁰ Ppłk dypl. dr Franciszek Polniaszek był w latach 1927-1931 komendantem Szkoły Podchorążych dla Podoficerów w Bydgoszczy. Podczas wojny obronnej w 1939 r. dowodził powstałą w toku obrony Lwowa Lwowską Brygadą ON, która trwała w obronie aż do czasu prze-

została przez Kuratora Okręgu Szkolnego Poznańskiego przed rozpoczęciem roku szkolnego 1929/1930 jako Prywatna Szkoła Przygotowawcza „Rodziny Wojskowej” z polskim językiem nauczania o pierwszej klasie siedmioklasowej szkoły powszechnej, gdyż z założenia ukierunkowana była na przygotowanie młodzieży do egzaminów wstępnych do gimnazjów⁸¹.

Szkoła, mieszcząca się wraz z przedszkolem w trzykondygnacyjnym budynku przy ul. Jagiellońskiej 13, wzniesionym w latach 80. XIX w. stylu neogotyckim z glazurowanej cegły przy ówczesnej ul. Wilhelma (*Wilhelmstrasse*) 6, stanowiącym własność władz wojskowych, dysponowała sześcioma izbami lekcyjnymi, pokojem nauczycielskim (12,85 m²), biblioteką (12,85 m²), jadalnią i świetlicą (24,41 m²), sekretariatem, pokojem nauczycielskim (12,85 m²) oraz pracownią do zajęć praktycznych (19,20 m²) i szatniami. W klasach były dwuosobowe ławki lub stoliki. Powierzchnia poszczególnych sal lekcyjnych wynosiła od 20,41 m² do 24,57 m², pułap miał 3,5 m wysokości.

Właścicielem szkoły było Koło „Rodziny Wojskowej”. Zadaniem szkoły, przeznaczonej dla dzieci obojga płci, różnych wyznań, narodowości polskiej, było wychowywanie i nauczanie dzieci w wieku obowiązku szkolnego. Do najniższego oddziału przyjmowano dzieci po ukończeniu siódmego roku życia, nie starsze jednak jak dziewięćcioletnie. Zgodnie z § 8 Statutu „szkoła miała za zadanie wychowywać dzieci na obywateli w duchu ideologii Marszałka Piłsudskiego”⁸².

Była szkołą rozwojową, co wiązało się z uruchamianiem kolejnych klas i powiększaniem liczby nauczycieli. W pierwszym roku uczęszczało do niej 11 uczniów⁸³. Od września 1930 r. uruchomiono drugą klasę⁸⁴. Wśród rodziców

kazania miasta wojskom sowieckim. Por. A. Zawilski, *Bitwy polskiego września*, Warszawa 1972, s. 275.

⁸¹ Koncesja Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego nr 1. 14088/29 z dnia 21 sierpnia 1929 r.

⁸² Statut Prywatnej Koedukacyjnej Szkoły Powszechnej III Stopnia Rodziny Wojskowej w Bydgoszczy zatwierdzony został orzeczeniem Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego dnia 30 stycznia 1934 r. Nr I. 5557/34. Obejmował 14 paragrafów określających zasady jej organizacji, obowiązki i prawa właściciela, obowiązki i prawa kierownika szkoły oraz uprawnienia Rady Pedagogicznej.

⁸³ APB, KOSP, sygn. 1405. Dnia 18 czerwca 1930 r. miała miejsce w szkole uroczystość zakończenia pierwszego roku nauczania z udziałem gen. W. Thommée i ówczesnego inspektora szkolnego w Bydgoszczy Kazimierza Łapińskiego. Podczas uroczystości najlepszym pięciu wychowankom wręczono nagrody książkowe. Absencja dzieci w ciągu roku 1929/1930 wyniosła 21,3%. Por. *Dziennik Bydgoski*”, 1930, nr 142 z 22 VI.

⁸⁴ APB, ISB, sygn. 463. Zgodę na otwarcie wyraziło Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego pismem l. dz. I 19271/30 z dnia 8 VII 1930 r. [koncesja KOSpzn. z dnia 20 IX 1930 – nr I 36865/30]. Przed rozpoczęciem inauguracji roku szkolnego wszystkie dzieci wraz z rodzicami

uczniów obu klas przeważali „cywile”. Jedynie siedmioro uczniów klasy I pochodziło z rodzin wojskowych, a w klasie II pięcioro. Także w następnych latach dzieci oficerów i podoficerów garnizonu bydgoskiego stanowiły mniejszość wśród uczniów i uczennic szkoły (np. w roku szkolnym 1936/1937 dzieci wojskowych było ok. 40%). Wychowankowie szkoły rekrutowali się głównie spośród urzędników, kupców, nauczycieli i przedstawicieli wolnych zawodów narodowości polskiej, głównie wyznania rzymskokatolickiego (w zależności od lat ok. 5% wyznania prawosławnego).

W roku szkolnym 1931/1932 zorganizowano klasę trzecią⁸⁵. W tym kształcie szkoła istniała do czerwca 1932 r. Dnia 15 czerwca 1932 r. Kurator Okręgu Szkolnego Poznańskiego⁸⁶ udzielił zezwolenia na prowadzenie Prywatnej Szkoły Powszechnej Towarzystwa „Rodzina Wojskowa” Koło w Bydgoszczy z polskim językiem nauczania o sześciu klasach typu siedem klas szkół powszechnych. Poszerzenie koncesji na prowadzenie sześcioklasowej szkoły powszechnej nastąpiło na podstawie ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych⁸⁷. Nie przewidziano organizacji klasy VII, gdyż dzieci po ukończeniu klasy VI miały przechodzić do gimnazjów.

Od roku szkolnego 1932/1933 czynne już były cztery oddziały. W roku szkolnym 1933/1934 otwarto w szkole piątą klasę, w następnym klasę szóstą. W roku szkolnym 1934/1935 uczyło już pięciu nauczycieli.

W związku z przygotowaniem młodzieży pod kątem egzaminów wstępnych do gimnazjów, z inicjatywy Zarządu Koła „RW”⁸⁸, od roku 1933 wprowadzono w szkole – w godzinach popołudniowych „w godzinach pozalekcyjnych” na podstawie zezwolenia kuratorium⁸⁹ – dobrowolną naukę

uczestniczyły w mszy św. odprawionej w kaplicy szkolnej przez ks. ppłk. Wiktora Szyłkiewicza, kapelana i profesora Bydgoskiej Szkoły Podchorążych, proboszcza parafii p.w. św. Jerzego w Bydgoszczy. Ks. W. Szyłkiewicz (1881-1939) po aresztowaniu przez Niemców został rozstrzelany w masowej egzekucji 9 września 1939 r.

⁸⁵ APB, ISB, sygn. 463. Zezwolenie na prowadzenie trzeciego roku nauczania. Decyzja Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego z dnia 18 V 1931 – znak: I 16607/31.

⁸⁶ APB, ISB, sygn. 463. Koncesja 15 VI 1932 – I 16878/32 z polskim językiem nauczania o 6 klasach typu 7 kl. szkół powszechnych – zmiana nazwy – zezwolenie kuratorium.

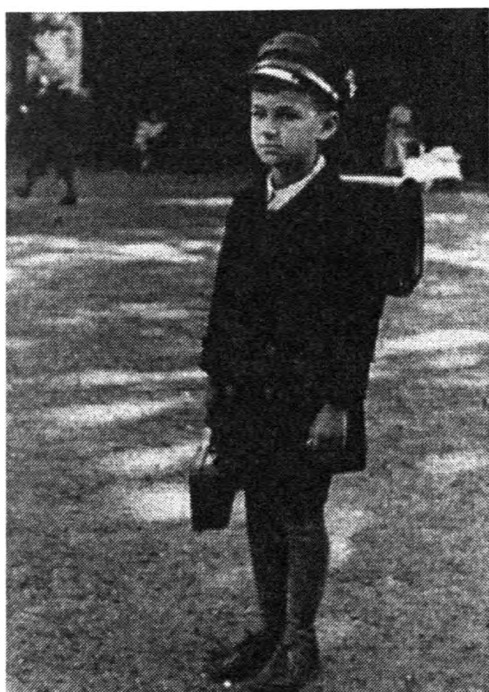
⁸⁷ DzU RP z 1932 r., Nr 33, poz. 343.

⁸⁸ Dnia 7 września 1933 r. Zarząd Koła wystąpił do Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego o zezwolenie na utworzenie kompletu języka francuskiego przy Koedukacyjnej Szkole Powszechnej „RW” w Bydgoszczy w godzinach popołudniowych. Por. APB, KOSP, sygn. 1405.

⁸⁹ APB, KOSP, sygn. 463. Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego z dnia 16 IX 1933 – I 49581/33 wyrażające zgodę „na nauczanie języków obcych w godzinach pozalekcyjnych”.

Budynek Prywatnej Szkoły Powszechnej „Rodziny Wojskowej”
przy ul. Jagiellońskiej 13 (fot. archiwum autora)

J. Umiński – uczeń Prywatnej Szkoły
Powszechnej „Rodziny Wojskowej”
przy ul. Jagiellońskiej 13
(fot. archiwum autora)

J. Umiński ze szkolnym kolegą
L. Marcickiewiczem
(fot. archiwum autora)

języków obcych dla dzieci (bez ocen na świadectwie), najpierw języka francuskiego, później francuskiego i niemieckiego⁹⁰.

Kierownictwo szkoły sprawowali kolejno: Amelia Siubianka⁹¹, Leon Szeszycki⁹², Maria Mudryk-Krynicka⁹³ i ponownie Amelia Siubianka, pełniąca najdłużej funkcję kierownika szkoły – w latach 1929/1930-1932/1933 i 1937/1938-1938/1939. Leon Szeszycki kierował szkołą w latach 1933/1934-1934/1935, a Maria Mudryk-Krynicka w latach 1935/1936-1936/1937. A. Siubianka uczyła w szkole przez cały okres jej funkcjonowania, tj. przez 10 lat. Sześć lat (od 1931/1932 do 1936/1937) pracowała w szkole Helena Katolińska⁹⁴.

Jak już wspomniano, wraz z uruchamianiem w szkole kolejnych klas zwiększała się również liczba nauczycieli. W dwu pierwszych latach działalności pracowała w niej jedynie A. Siubianka, od roku szkolnego 1931/1932

⁹⁰ APB, ISB, sygn. 463. Pismem z dnia 16 IX 1933 (Nr I. 049581/33) Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego zezwoliło na zorganizowanie nauki języków obcych, nieobjętych programem szkolnym, w godzinach pozalekcyjnych. Zgłoszenia dzieci musiały być dobrowolne, a na świadectwach nie można było wpisywać ocen z postępów z języków obcych. W latach 1936/1937 uczono języka niemieckiego w klasach od III do VI po 2 godz. tygodniowo. Por. APB, KOSP, sygn. 1405.

⁹¹ Amelia Siuba urodziła się 13 V 1903 r. w Jaroszynie w pow. słupeckim z ojca Szymona i Marianny z Urbaniaków. Ukończyła maturę seminaryjną. Przed podjęciem pracy w Szkole „RW” pracowała od 1923 r. kolejno jako nauczycielka w szkołach powszechnych w Zalesiu, Szczytnikach i Obrzycku w woj. poznańskim. Por. APB, KOSP, sygn. 1405.

⁹² Leon Szeszycki, urodził się 4 V 1874 r. w Powidzu w pow. witkowskim. Komisja Kwalifikacyjna w Seminarium w Paradyżu 15 II 1894 r. nadała mu uprawnienia do nauczania w szkolnictwie powszechnym. Od roku 1894 był zatrudniony jako nauczyciel w szkołach powszechnych. W Szkole „RW” został zatrudniony na stanowisku p.o. kierownika jako emerytowany nauczyciel. Por. „Dziennik Bydgoski”, XXVII: 1933, nr 224 z 29 IV. Został zwolniony ze stanowiska kierownika szkoły z dniem 15 lipca 1934 r. (pismo KOSP z dnia 15 XI 1933 – BP 57289/33), APB, KOSP, sygn. 1405.

⁹³ Maria Krynicka z d. Mudryk (1896-1978), urodziła się 16 IV 1896 r. w Przemyślu z ojca Stefana i Rozalii z d. Rogala. W 1916 r. ukończyła Seminarium Nauczycielskie w Przemyślu, a następnie Wydział Matematyczno-Przyrodniczy Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Przed objęciem funkcji kierowniczką Szkoły „Rodziny Wojskowej” w Bydgoszczy była asystentką na Wydziale Rolniczo-Lasowym Politechniki Lwowskiej w Dublanach i kolejno nauczycielką w Gimnazjum Żeńskim im. Narcyzy Żmichowskiej oraz Prywatnym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim Anny Rychnowskiej we Lwowie, w Głównej Szkole Gospodarczej Żeńskiej we Lwowie-Snopkowie (1925-1931) oraz w Szkole Zawodowej w Tarnowskich Górach (1931-1933). Ustąpiła ze stanowiska kierowniczką szkoły „RW” w związku z przeniesieniem służbowym męża do Torunia. Por. APB, KOSP, sygn. 4935 i APB, ISB, sygn. 463.

⁹⁴ Helena Katolińska, ur. 6 VII 1912 r. w Krakowie, absolwentka Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego im. M. Reja w Krakowie (1931), była zaangażowana od młodości w ruchu harcerskim. Ukończyła m.in. w roku 1933 w Buczu kurs uprawniający do pracy w gromadach wychowawczych. Por. APB, KOSP, sygn. 1405.

Amelia Siubianka i Helena Katolińska. W roku szkolnym 1933/1934 uczyli: pełniący obowiązki kierownika Leon Szeszycki, Amelia Siubianka, Helena Katolińska, Maksymilian Jeschke⁹⁵ i jako praktykant Bernard Kubich⁹⁶.

W roku szkolnym 1934/1935 zatrudnionych było pięciu nauczycieli⁹⁷: Leon Szeszycki, Amelia Siubianka, Helena Katolińska, Maksymilian Jeschke i Bernard Kubich. W roku szkolnym 1935/1936 uczyli: Maria Krynicka, Amelia Siubianka, Helena Katolińska, Jan Wojciechowski, Edward Różyński⁹⁸ i Antoni Olejnik⁹⁹. W roku szkolnym 1936/1937 uczyli¹⁰⁰: Maria Krynicka, Amelia Siubianka, Helena Katolińska, Maksymilian Jeschke, Edmund Różyński i Antoni Olejnik, a w roku 1937/1938 prowadziło w niej zajęcia sześciu nauczycieli. Do grona nauczycieli w okresie działalności szkoły należeli¹⁰¹: A. Siubianka, H. Katolińska, Urszula Andrzejewska¹⁰², Jan Wojciechowski¹⁰³, Franciszek Ceglarski¹⁰⁴ i Antoni Olejnik. Obowiązki woźnej pełniła Witkowska. W roku szkolnym 1938/1939 w szkole uczyło pięciu stałych nauczycieli¹⁰⁵:

⁹⁵ Maksymilian Jeschke, ur. 29 I 1914 r. w Köpenick, absolwent Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Bydgoszczy (1933). Por. APB, ISB, sygn. 463.

⁹⁶ Bernard Kubich, ur. 22 II 1913 r. w Berlinie, od 1920 r. zamieszkały z rodzicami w Bydgoszczy, był absolwentem Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Bydgoszczy (1933). Od 1926 r. działał w harcerstwie, był instruktorem OPLGaz. i „Orląt” w Związku Strzeleckim, posiadał II stopień PW (Cetniewo 1931), był plutonowym rezerwy (1934). Od roku 1926 r. związał się z harcerstwem, w Szkole „Rodziny Wojskowej” prowadził gromadę zuchową i zastęp harcerski. Opiekował się też kołem LOPP. Por. APB, KOSP, sygn. Os. 4942.

⁹⁷ APB, KOSP, sygn. 1405.

⁹⁸ Edmund Różyński, ur. 31 X 1912 r. w Bydgoszczy, był absolwentem Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Bydgoszczy (1934). APB, ISB, sygn. 463.

⁹⁹ Antoni Olejnik (1887-1939) urodził się 12 V 1887 r. w Chwaliszewie, pow. Odolanów. Był absolwentem Państwowej Szkoły Zawodowej Przemysłu Drzewnego w Zakopanem (1908-1913), gdzie uczył się rzeźby figuralnej. Od 1920 r., po uzyskaniu w Poznaniu uprawnień do nauki rysunków, był nauczycielem rysunków w Miejskim Gimnazjum Męskim im. M. Kopernika w Bydgoszczy. W latach 30. prowadził podczas wielu kursów wakacyjnych zajęcia praktyczne z rysunków. Został zamordowany przez Niemców w „Dolinie Śmierci” pod Fordonem (od 1973 r. w granicach miasta Bydgoszczy) w październiku 1939 r. Por. APB, KOSP, sygn. 5516; J. Jastrzębski, *Terror i zbrodnia*, Warszawa 1974, s. 82.

¹⁰⁰ APB, KOSP, sygn. 1405 i APB, ISB, sygn. 463.

¹⁰¹ APB, KOSP, sygn. 1405.

¹⁰² Urszula Andrzejewska, ur. 19 II 1915 r. w Berlinie, ukończyła Prywatne Seminarium Nauczycielskie Żeńskie im. M. Konopnickiej w Bydgoszczy. Egzamin dojrzałości zdała 26 V 1934 r. w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim w Bydgoszczy. APB, ISB, sygn. 463.

¹⁰³ Jan Wojciechowski, ur. 26 I 1915 r. w Bydgoszczy, ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Bydgoszczy w 1935 r. AP, ISB, sygn. 463.

¹⁰⁴ Franciszek Ceglarski, ur. 31 XII 1915 r. w Osielsku, pow. Bydgoszcz, ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Bydgoszczy w 1936 r. APB, ISB, sygn. 463.

¹⁰⁵ APB, KOSP, sygn. 2532.

A. Siubianka, Irena Adamska¹⁰⁶, U. Andrzejewska, Maria Zamojska¹⁰⁷, Henryk Kołodziejczak¹⁰⁸ i jako dochodzący Antoni Olejnik, uczący rysunków i prowadzący zajęcia praktyczne. Według założeń planowano w roku szkolnym 1939/1940 zatrudnienie pięciu nauczycieli. Poza Antonim Olejnikiem mieli to być wszyscy nauczyciele uczący w poprzednim roku. Już od 27 marca do 4 kwietnia 1939 r. prowadzono zapisy do wszystkich klas¹⁰⁹. Łącznie w całym okresie działalności szkoły było w niej zatrudnionych 14 nauczycieli¹¹⁰.

Uczniowie klasy I w dniu zakończenia roku szkolnego 1938/1939 z wychowawczynią Marią Zamojską. Pierwszy z lewej w drugim rzędzie od dołu – autor (fot. archiwum autora)

¹⁰⁶ Irena Adamska, ur. 30 X 1912 r., była absolwentką Państwowego Seminarium Nauczycielskiego w Bydgoszczy. APB, ISB, sygn. 463.

¹⁰⁷ Maria Zamojska, ur. 22 I 1914 r. w Pułtusk, ukończyła Państwowe Seminarium Nauczycielskie Żeńskie w Lesznie w roku 1936. ABB, ISB, sygn. 463.

¹⁰⁸ Henryk Kołodziejczak, ur. 20 VII 1916 r. w Berlinie, zamieszkały po 1920 r. w Bydgoszczy, był w latach 1931-1937 uczniem Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Bydgoszczy, egzamin końcowy złożył w 1937 r. w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Grudziądzu. APB, ISB, sygn. 463.

¹⁰⁹ „Dziennik Bydgoski”, XXXIII: 1939, nr 72 z 28 III.

¹¹⁰ Byli to: Irena Adamska, Urszula Andrzejewska, Franciszek Ceglarski, Maksymilian Jeschke, Helena Katolińska, Maria Krynicka, Bernard Kubich, Henryk Kołodziejczak, Edward Różyński, Amelia Siubianka, Edward Strzyżewski, Leon Szeszycki, Jan Wojciechowski i Maria Zamojska.

Klasy pierwsze prowadził jeden nauczyciel, w innych klasach nauka zorganizowana była według grup przedmiotowych. Liczba uczniów w klasach była niewielka.

Ilustruje to tabela 1.

Tabela 1. Wykaz uczniów według klas i płci

Lata	1929/30	1930/31	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39
Klasa I	11	20	22	19	18	27	18	22
Klasa II	–	15	19	20	17	18	22	17
Klasa III	–	–	15	16	17	19	17	21
Klasa IV	–	–	12	13	15	16	16	19
Klasa V	–	–	6	7	11	18	18	15
Klasa VI	–	–	–	7	10	11	20	17
Razem	11	35	74	80	88	109	111	111
Płeć:								
Chłopcy	4	17	*	42	47	61	60	*
Dziewczęta	7	18	*	38	41	48	51	*
Razem	11	35	74	82	88	109	111	111
Absolwenci	–	–	–	7	10	10	9 ^x	17

^x W roku szkolnym odeszło 8 uczniów.

Nie prowadzono klasy VII, gdyż po ukończeniu VI klasy, absolwenci dobrze przygotowani zdawali egzaminy wstępne i przechodzili do gimnazjów¹¹¹.

Według stanu na 31 kwietnia 1931 r. w klasie I uczyło się 20 uczniów, dziewięć dziewcząt i 11 chłopców, a do klasy II uczęszczało 15 dzieci, w tym dziewięć dziewcząt i sześciu chłopców. Większość z nich była wyznania rzymskokatolickiego (30), pięcioro uczniów wyznania prawosławnego. Rodzice czworga uczniów mieli obywatelstwo rosyjskie, jednego ucznia obywatelstwo serbskie. To zróżnicowanie wynikało z zamieszkiwania w Bydgoszczy znacznej grupy przesiedleńców z województw wschodnich, a także ziem polskich, które w następstwie traktatu ryskiego pozostały poza granicami II Rzeczypospolitej.

¹¹¹ Pierwszych siedmiu absolwentów opuściło szkołę w czerwcu 1935 r.

Tabela 2. Wykaz uczniów według wyznania

Lata	1929/30	1930/31	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39
Rzymsko-katolickie	8	30	*	73	81	104	105	*
Prawosławne	3	5	*	5	1	2	2	*
Ewangelickie	–	–	*	2	3	2	3	*
Grecko-katolickie	–	–	*	–	2	1	1	*
Ormiańskie	–	–	*	–	1	–	–	*

Niewielki odsetek rodziców dzieci uczęszczających do szkoły legitymował się innym niż polskie obywatelstwem, np. w roku szkolnym 1929/1930 na 11 uczniów klasy I rodzice dwojga dzieci mieli obywatelstwo rosyjskie, a w roku szkolnym 1930/1931 na 30 dzieci klas I i II czworo rodziców miało obywatelstwo rosyjskie, a jedni rodzice serbskie.

Przy szkole działała świetlica, w której poza lekcjami organizowano samokształcenie dzieci, pracownia robót ręcznych, biblioteka dla dzieci¹¹² oraz klub dziecięcy, skupiający dzieci z całego garnizonu (raz w miesiącu odbywały się spotkania integracyjne).

Duże znaczenie miały zajęcia pozalekcyjne, jak np. prace w ogródku przy-szkolnym, który był uprawiany i pielęgnowany przez uczniów. W ogródku prowadzono naukę upraw podstawowych warzyw i kwiatów.

Istotną rolę odgrywały też kółka zainteresowań i działające na terenie szkoły organizacje ogólnospołeczne jak Polski Biały Krzyż¹¹³, Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP)¹¹⁴, Liga Morska i Kolonialna (LMK) czy harcerstwo¹¹⁵. Działały Szkolna Kasa Oszczędności, w której zrzeszone

¹¹² We wrześniu 1930 r. biblioteka dziecięca liczyła 116 tomów, w roku 1936 – 329 tomów, a w roku szkolnym 1936/1937 – 365 tomów, w tym 350 w języku polskim. Z biblioteki korzystało w tym roku 47 chłopców i 75 dziewcząt. W roku szkolnym 1937/1938 biblioteka wzbogaciła się o dalsze 21 tomów. Biblioteką opiekowała się A. Siubianka.

¹¹³ Przewodniczącą koła PBK była nauczycielka Irena Adamska.

¹¹⁴ W 1935 r. do koła LOPP w szkole należały wszystkie dzieci (82 uczniów). Por. Sprawozdanie z wizytacji prywatnej szkoły powszechnej Rodziny Wojskowej w Bydgoszczy [w dniach 12-15 marca 1935], APB. ISB, sygn. 463.

¹¹⁵ W latach 1933-1936 funkcję komendantki hufca żeńskiego Ośrodka ZHP w Bydgoszczy pełniła kierowniczka szkoły dh. hm. Maria Mudryk-Krynicka, która była najpierw członkiem „Zarzewia”, a w 1911 r. wstąpiła do I Drużyny Skautowej im. Tadeusza Kościuszki w Przemysłu, w latach 1921-1928 była pierwszą komendantką Chorągwi Lwowskiej, w 1932 r.

były prawie wszystkie dzieci oraz spółdzielnia uczniowska, oparta na właściwych zasadach spółdzielczych.

Szczególne zainteresowanie wzbudzała wśród dzieci praca w ramach harcerstwa, inspirowana przez oddanych nauczycieli-harcerzy, zwłaszcza Bernarda Kubicha, Jana Wojciechowskiego i Marię Krynicką. Uczniowie, w zależności od wieku, należeli do gromady zuchów lub zastępu harcerskiego. Gromada zuchów, „Dobrych ludków”, składała się w roku szkolnym 1936/1937 z 12 uczniów klas II i III i zorganizowana była w dwu szóstkach, męskiej i żeńskiej: „Grzybowe ludki” i „Krasnoludki”. Na wiosnę i latem zbiórki odbywała w terenie¹¹⁶, a zimą swą działalność prowadziła w świetlicy szkolnej. Ewidencyjnie należała do 23 Bydgoskiej Drużyny Harcerskiej przy Szkole Powszechniej III stopnia nr 6 im. Ewarysta Estkowskiego przy ul. Księcia Poniatowskiego 12¹¹⁷. Zastęp harcerski składający się w roku szkolnym 1935/1936 z siedmiu chłopców, w następnym z 11, a w roku 1937/1938 liczący 13 harcerzy, był również „afiliowany” do wspomnianej szkoły. W roku 1936/1937 jego członkowie zorganizowali m.in. wycieczkę rowerową do Smukały i pieszą do Rynkowa. Pięciu harcerzy uczestniczyło w obozie letnim na Kaszubach¹¹⁸.

Ponieważ występowały braki w wyposażeniu w pomoce naukowe, a kwoty na zakup nowego sprzętu były zbyt skromne, wiele pomocy sporządzali sami nauczyciele, niektórzy wykonywali rodzice, a nawet dzieci. W miarę możliwości finansowych dokonywano także zakupów map, obrazów itp.

Uczniowie uczestniczyli w uroczystościach wojskowych, defiladach w dniach 3 maja, 15 sierpnia i 11 listopada, w każdorazowych uroczystościach powitania formacji bydgoskiego garnizonu powracających z manewrów. Szczególny nacisk kładziono na wychowanie patriotyczne i utrzymywanie więzi z stacjonującymi w mieście jednostkami wojskowymi, które młodzież odwiedzała z występami.

organizatorką i przewodniczącą Międzynarodowej Konferencji na Buczu, a w roku 1936 została wybrana naczelniczką Głównej Kwatery Harcerek. W 1935 r. kierowała kursem harcerskim w Runowie Krajeńskim, następnie uczestniczyła w zlocie w Spale (24 VII), a od 26 VII do 15 VIII kierowała kursem dla drużynowych nauczycielek w Buczu. Drużynową gromady zuchowej, wchodzącej w skład IV hufca zuchowego, była nauczycielka Maria Zamojska. Harcerką była również nauczycielka Halina Katolińska-Jeszkowa (Jeskówna). Por. APB. KOSP, sygn. 1405 i T. Maciejewska-Janke, *Harcerstwo żeńskie w Bydgoszczy 1918-1949*, Bydgoszcz 2002, s. 31.

¹¹⁶ Przykładowo w roku szkolnym 1936/1937 odbyto wycieczkę do Rynkowa i kilka mniejszych po mieście.

¹¹⁷ W roku szkolnym 1937/1938 gromada zuchowa liczyła już 33 zuchów.

¹¹⁸ APB, ISB, sygn. 463.

Od roku 1930 prowadzono w każdym miesiącu dodatkowe pogadanki o tematyce obyczajowej, moralnej, przyrodniczej i religijnej, np. w listopadzie 1930 r. „Co to jest ojczyzna i jak jej bronić (odwaga, honor, jako przykład omówiono postać księcia Józefa Poniatowskiego), kogo nazywamy dobrym człowiekiem?”, w lutym 1931 r. omówiono tematy: „Uroczystość Matki Boskiej Gromnicznej” i „Co dobre, a co złe (np. łakomstwo, sprawiedliwość, przykład Leszek Biały)”¹¹⁹.

Dnia 1 marca 1939 r. zainstalowano w szkole aparat radiowy, z którego korzystać miały dzieci „wyłącznie w celach naukowych”. W związku z ogłoszeniem Zarządzenia Ministerstwa Poczty i Telegrafów z dnia 17 grudnia 1938 r. o możliwościach uzyskania zniżki w opłacie radiofonicznej kierownictwo szkoły wystąpiło, poprzez Inspektorat Szkolny, do władz pocztowych o jej otrzymanie¹²⁰.

Szkoła utrzymywana była z opłat stosunkowo wysokiego czesnego, wpisowego i taks egzaminacyjnych oraz subwencji miejscowego Koła „Rodziny Wojskowej”, stanowiącego mniej niż 10% jej rocznego budżetu. Największą pozycję w rozchodach stanowiły płace nauczycieli. Dla przykładu roczny budżet szkoły w roku szkolnym 1933/1934 zamykał się kwotą 11 350 zł. Dochody stanowiły: czesne (10 130 zł), wpisowe¹²¹ (280 zł) i subwencja „Rodziny Wojskowej” (940 zł). Wśród rozchodów największą pozycję stanowiły płace nauczycieli (7920 zł). Za 30 godzin nauczania tygodniowo w roku szkolnym 1936/1937 nauczyciel tej szkoły otrzymywał wynagrodzenie miesięczne w wysokości 150 zł. Uchwalony na rok szkolny 1937/1938 budżet wynosił 10 700 zł, zrealizowany został w wysokości 11 303 zł.

Uprawnienia nadzorcze przysługujące właścicielowi szkoły spełniane były przez stałego delegata Koła „Rodziny Wojskowej”, zatwierdzonego każdorazowo przez Inspektorat Szkolny w Bydgoszczy. Funkcję delegata w pierwszym okresie działalności szkoły, do października 1934 r., pełniła, mająca uprawnienia nadzorcze w stosunku do szkoły, Janina Praussowa¹²², od 14 października 1934 r. przewodnicząca sekcji szkolnej Zofia Mackiewiczowa¹²³, mająca kwalifikacje nauczycielskie, z kolei Zofia Żyromska (15 IV 1935-5 II 1937)¹²⁴ i od listopada 1937 r. do wybuchu II wojny światowej Józefa Skro-

¹¹⁹ APB, ISB, sygn. 463.

¹²⁰ APB, ISB, sygn. 463. Pismo z dnia 20 III 1939 r. – l. dz. 4/39.

¹²¹ W roku szkolnym opłata za naukę w szkole, w zależności od klasy, do której uczęszczał uczeń, wynosiła od 15 zł do 22 zł.

¹²² Janina Praussowa, żona pułkownika Tadeusza Praussa.

¹²³ Zofia Mackiewiczowa, żona lek. med. Józefa Mackiewicza, była kwalifikowana nauczycielką.

¹²⁴ Zofia Żyromska z domu Paszczyńska, ur. 6 X 1903 r. w Łodzi, była absolwentką filologii polskiej i klasycznej na Uniwersytecie Warszawskim, w 1928 r. zdała egzamin przed Pań-

czyńska¹²⁵. Opiekę społeczną nad działalnością szkoły, niejako występując w roli nieistniejącej Rady Opiekuńczej, sprawowała sekcja szkolna Koła „Rodziny Wojskowej”. Kierowały nią kolejno: Zofia Żyromska (1929-1933), Janina Praussowa (1934), Zofia Mackiewiczowa (1934-1936) i Józefa Skroczyńska (1937-1939).

Przy Szkole „Rodziny Wojskowej” istniało Koło Rodzicielskie, któremu przewodniczył dr Stefan Świątecki, funkcję sekretarza pełnił kpt. Władysław Pawłowski, a skarbnika Anna Miekiniowa.

W związku z groźbą wybuchu wojny kierowniczką szkoły oraz nauczyciele: Irena Adamska, Urszula Andrzejewska i Henryk Kołodziejczak uczestniczyli w kursie dla komendantów i zastępców komendantów obrony przeciwlotniczej domów mieszkalnych, który ukończyli w dniu 25 października 1938 r.¹²⁶

Szkoła cechowała się wysokim poziomem dydaktycznym i wychowawczym¹²⁷. Zajęcia odbywały się na jednej zmianie tylko przed południem – w godzinach od 8.45 do 13.10. Szkoła była kilkakrotnie wizytowana przez inspektorów szkolnych, najpierw przez Kazimierza Łapińskiego¹²⁸, a od roku 1934 Stanisława Tarnowicza¹²⁹. Jak stwierdził m.in. S. Tarnowicz w sprawo-

stwową Komisją Egzaminacyjną w Warszawie dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich i seminariów nauczycielskich. W latach 1945-1953 uczyła języka polskiego w I Liceum Ogólnokształcącym w Bydgoszczy. Była żoną dr. Juliana Waleriana Żyromskiego, lekarza garnizonowego. Por. APB, KOSP, sygn. 6903.

¹²⁵ Józefa Skroczyńska była żoną płk. Albina Skroczyńskiego, dowódcy artylerii dywizyjnej 15 DP.

¹²⁶ APB, ISB, sygn. 463. Zaświadczenie LOPP nr 1775/38.

¹²⁷ W sprawozdaniu z wizytacji przeprowadzonej w dniach 8 i 9 listopada 1935 r. inspektor Stanisław Tarnowicz napisał m.in.: „Organizacja pracy w szkole właściwa, ze względu na małą liczbę dzieci w klasach, zaopatrzenie we wszystkie podręczniki oraz środowisko, z jakiego pochodzą”. Por. APB, ISB, sygn. 463.

¹²⁸ Kazimierz Łapiński, nauczyciel, pracował w nadzorze szkolnym w Bydgoszczy od 1 VI 1930 r. Wymagający i surowy, był dobrym organizatorem szkolnictwa powszechnego na terenie miasta. Był członkiem BBWR, oddziału „Zrębu” w Bydgoszczy i Zarządu Związku Towarzystwa Przyjaciół Związku Strzeleckiego. We wrześniu 1933 r. przeniesiono go na stanowisko podinspektora w Toruniu. W następnych latach pracował kolejno jako podinspektor szkolny w Wołożynie, Włocławku i Lipnie. Por. Inspektorat Szkolny Bydgoszcz, 1933 rok, sygn. 1123 i APB, KOSP, sygn. 5110.

¹²⁹ Stanisław Zygmunt Tarnowicz urodził się 12 V 1892 r. w Tarnopolu. Ukończył cztery klasy gimnazjum, a następnie w latach 1908-1912 Seminarium Nauczycielskie w Tarnopolu, w którym zdał egzamin dojrzałości. Od 1 VIII 1912 r. do 1 VIII 1914 r. był nauczycielem tymczasowym w Jeziernej w pow. zborowskim, potem służył w armii austriackiej, a od 1 VI 1919 r. w Wojsku Polskim. W latach 1922-1926 był nauczycielem w szkole powszechnej

zdaniu z wizytacji przeprowadzonej w dniach 12, 14 i 15 marca 1935 r.: „Poziom nauczania i wyniki pracy pod każdym względem dobre. Nie ma ani jednego ucznia, któryby nie opanował przepisanych programem wyników. [...] Wychowawczo szkoła stoi na wysokim poziomie, biorąc pod uwagę środowisko z jakiego dzieci pochodzą. Plan pracy wychowawczej jest realizowany. [...] Praca nauczycielstwa w tej szkole nie jest trudną, biorąc pod uwagę liczbę dzieci i ich pochodzenie oraz troskę rodziców, zrzeszonych w Kole Rodzicielskim”¹³⁰. Wśród zaleceń powizytacyjnych wizytator sugerował potrzebę większej aktywizacji ucznia w pracy, organizację wycieczek szkolnych oraz zwrócenie większej uwagi na właściwą realizację „programu rysunków – gdyż przedmiot ten w szkole stoi najniżej”¹³¹.

Ten ostatni postulat znalazł pełną realizację w zaangażowaniu do nauki rysunków Antoniego Olejnika, profesora Miejskiego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. Mikołaja Kopernika w Bydgoszczy.

Pozytywnie wypadła także wizytacja przeprowadzona przez S. Tarnowicza w dniach 8-9 listopada. Jak odnotował m.in. w sprawozdaniu: „Nauczycielstwo doksztalało się na kursach wakacyjnych, a obecnie bierze udział w ogniskach przedmiotowych w Bydgoszczy. Zaopatrzenie szkoły w pomoce naukowe jest skromne, jednak wystarczające. Szkoła dysponuje dość pokaźną biblioteką uczniowską, która jest należycie wykorzystana. [...] Lokal szkoły został powiększony i obecnie każda klasa ma swoją salę; korytarze dość przestronne. Wszystko utrzymane czysto. [...] Ze strony Rodziny wojskowej widać dużą troskę o należyty rozwój szkoły i zapewnienie jej warunków bytu”¹³². W podsumowaniu sprawozdania z kolejnej wizytacji w dniach 7 i 8 października 1936 r. inspektor S. Tarnowicz pokreślił, że „Lokal szkoły świeżo odremontowany, przedstawia się estetycznie i obejmuje 6 izb lekcyj-

w Podgórzu, a w latach 1926-1930 p.o. kierownika Szkoły Wydziałowej w Wąbrzeźnie (od 1928 r. zastępował też inspektora szkolnego w Wąbrzeźnie), od 1 III 1930 r. prowizorycznym inspektorem szkolnym w Tczewie, skąd przeniesiono go do Bydgoszczy. Dekretem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 5 I 1934 r. został mianowany inspektorem szkolnym na obwód bydgoski z siedzibą w Bydgoszczy, a od 21 IX 1937 r. także przewodniczącym Państwowej Komisji Egzaminacyjnej dla nauczycieli publicznych szkół powszechnych w Bydgoszczy. Por. APB, KOSP, sygn. Os. 6413.

¹³⁰ APB, ISB, sygn. 463. Sprawozdanie z wizytacji prywatnej szkoły powszechnej Rodziny Wojskowej w Bydgoszczy [w dniach 12-15 marca 1935 r.].

¹³¹ APB, ISB, sygn. 463. Sprawozdanie z wizytacji prywatnej szkoły powszechnej Rodziny Wojskowej w Bydgoszczy. Bydgoszcz, dnia 3 kwietnia 1935 r.

¹³² APB, ISB, sygn. 463. Sprawozdanie z wizytacji prywatnej szkoły powszechnej „Rodziny Wojskowej”, dnia 2 grudnia 1935 r. Nr 8541/35.

nych świetlicę, jadalnię, szatnię, bibliotekę, składnicę na materiały zaj. praktycz. i kancelarię szkoły”¹³³.

W wyniku wizytacji szkoły przeprowadzonej w dniu 22 grudnia 1937 r. pod kątem „posiadania warunków do otrzymania prawa publiczności” – po zbadaniu stanu organizacyjnego oraz lokalu szkoły, jej wyposażenia w urządzenia i pomoce naukowe – inspektor S. Tarnowicz stwierdził w sprawozdaniu, że pomieszczenia lekcyjne są wystarczające do realizacji właściwego poziomu nauczania, utrzymane w należytej czystości, wyposażone w dwuosobowe ławki względnie stoliki oraz w pomoce naukowe, np. mapy, obrazy itp. stale uzupełniane, „wychowanie młodzieży jest zgodne z założeniami ustawy ustrojowej i programów”, a szkoła „odciąża częściowo przepełnione klasy szkół publicznych, spełnia swe zadanie należycie”¹³⁴.

Pismem z dnia 17 stycznia 1938 r. inspektor S. Tarnowicz zwrócił się do Kuratorium w Poznaniu „o przyznanie praw publiczności Szkole Prywatnej »Rodziny Wojskowej« w Bydgoszczy”. W oparciu o wniosek inspektora – na podstawie art. 8 ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych oraz § 1 lit. a rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 16 grudnia 1936 r.¹³⁵ Kurator Okręgu Szkolnego Poznańskiego Zarządzeniem nr 1873/38 z dnia 1 lutego 1938 r. nadał szkole uprawnienia publicznych szkół powszechnych III stopnia do odwołania¹³⁶.

Celem wizytacji w dniach 14-15 listopada 1938 r. było zbadanie stanu organizacyjnego, wyników wychowania i nauczania, stanu administracyjnego i gospodarczego szkoły po uzyskaniu uprawnień szkoły III stopnia. W sprawozdaniu z tej wizytacji inspektor S. Tarnowicz podkreślił dobre wyniki wychowania i nauczania, chociaż „metody pracy nauczycielskiej jeszcze nie wyrobione, ale praca jest systematyczna i skuteczna [...] Pomocy naukowych ilość prawie wystarczająca. Konieczne są uzupełnienia obrazów do jęz. polskiego, historii i krajoznawczych oraz kompletów do ćwiczeń z przyrody martwej”¹³⁷.

Szkoła spełniała dobrze swe zadania, wychowując młodzież zgodnie z założeniami programowymi i ustrojowymi oraz odciążała, chociaż w części, przepełnione klasy szkół publicznych działających w mieście.

¹³³ APB, ISB, sygn. 463 i APB, KOSP 1405. Sprawozdanie z wizytacji prywatnej szkoły powszechnej Rodziny Wojskowej w Bydgoszczy. Bydgoszcz, dnia 10 października 1936 r.

¹³⁴ APB, ISB, sygn. 463.

¹³⁵ Dziennik Urzędowy Min. WRiOP Nr 11, poz. 214.

¹³⁶ APB, ISB, sygn. 463.

¹³⁷ APB, ISB, sygn. 463. Sprawozdanie z wizytacji prywatnej szkoły powszechnej Rodziny Wojskowej w Bydgoszczy. Bydgoszcz, dnia 25 listopada 1938 r.

Do uczniów szkoły należało wielu późniejszych lekarzy, aptekarzy, inżynierów, nauczycieli i duchownych. Temat ten wymaga odrębnego opracowania.

Wybuch II wojny światowej unicestwił dalszą działalność i rozwój szkoły. Po 1945 r. pomieszczenia szkoły zajmowały agendy Komitetu Miejskiego PZPR. W związku z poszerzeniem ul. Jagiellońskiej, przebudową układu komunikacyjnego u zbiegu ul. Jagiellońskiej i 3 Maja i przewidywaną budową ronda (obecnie Jagiellonów) budynek szkoły rozebrano w końcu 1969 r.

Podsumowanie

Według oceny Zarządu Głównego „Rodziny Wojskowej” bydgoskie Koło „RW” zajmowało w 1934 r. jedno z czołowych miejsc wśród ok. 130 kół „RW” w kraju¹³⁸. Z okazji 10-lecia jego istnienia dnia 3 lutego 1935 r. zorganizowano specjalne obchody rozpoczęte uczestnictwem w mszy św. odprawionej w kościele garnizonowym przy ul. Bernardyńskiej 2, a następnie zwiedzaniem szkoły i przedszkola przy ul. Jagiellońskiej 13. W godzinach wieczornych w salach kasyna oficerskiego 62 pp miało miejsce zebranie okolicznościowe połączone z koncertem Edmunda Rösslera¹³⁹ i herbatką towarzyską¹⁴⁰. W zebraniu uczestniczył gen. W. Thommée, właściwy twórca Koła, władze administracyjne reprezentował m.in. starosta bydgoski Michał Stefanicki, a z działalnością Koła w minionym dziesięcioleciu zapoznała Z. Żyromska. Działalność ta została doceniona m.in. poprzez odznaczenie za pracę społeczną podczas obchodów „Święta Rodziny Wojskowej” w 1934 r. kilku członków: Zofii Jerzykowskiej, Olgi Kowalskiej i Honoraty Tarczyńskiej Krzyżami Zasługi¹⁴¹.

¹³⁸ „Dziennik Bydgoski”, XXVIII: 1934, nr 14 z 19 I.

¹³⁹ Rössler (Rezler, Rözler) Edmund (1906-1958), muzyk, kompozytor, pedagog i działacz kultury, po studiach w Państwowym Konserwatorium Muzycznym w Poznaniu (1928-1930) był do wybuchu II wojny światowej nauczycielem przedmiotów teoretycznych oraz fortepianu w Miejskim Konserwatorium Muzycznym w Bydgoszczy oraz występował na koncertach i wieczorkach urządzanych przez Collegium Musicum przy MKM. Por. J. Kutta, *Rezler Edmund*, „Bydgoski Słownik Biograficzny”, t. III, Bydgoszcz 1996, s. 122-123.

¹⁴⁰ „Dziennik Bydgoski”, XXIX: 1935, nr 30 z 6 II. *Dziesięć lat owocnej pracy ma za sobą koło bydgoskie „Rodziny Wojskowej”*.

¹⁴¹ Dekoracji dokonał gen. Wiktor Thommée podczas Święta Rodziny Wojskowej zorganizowanego w Kasynie 62 pp przy ul. Marszałka Focha. Z koncertem wystąpiła Felicja Krysiwiczowa i orkiestra 62 pp, a referat programowy wygłosiła W. Meyerowa. Odbyła się również „akademia dziecięca”, podczas której dzieci zaprezentowały kukiełki „Szopka Krakowska”, ewolucje taneczne i deklamacje. Por. „Dziennik Bydgoski”, XXVIII: 1934, nr 33 z 11 II. *Święto Rodziny Wojskowej miało w Bydgoszczy imponujący przebieg*.

Należy podkreślić, że Koło „Rodziny Wojskowej” w dużym stopniu przyczyniło się do integracji swych członkiń – żon i córek oficerów i podoficerów, pochodzących z różnych armii, o różnych tradycjach wojskowych, a wytrwała praca członkiń na rzecz środowiska wojskowego i miejscowego społeczeństwa – do przywrócenia etosu tradycji oręża polskiego oraz wskrzeszenia szacunku dla trudu i honoru żołnierskiego.

Wiodącym elementem wśród członkiń „RW” były żony oficerów, z reguły mimo niejednokrotnie odpowiedniego przygotowania zawodowego niezatrudnione. Z nie mniejszym zaangażowaniem w pracach Stowarzyszenia udzielały się żony podoficerów, a pomocy, zwłaszcza w sprawach technicznych, udzielali żołnierze garnizonu. Niektóre prace wykonywano transportem miejscowych jednostek.

W pierwszych dniach wojny obronnej 1939 r. członkinie Koła Bydgoskiego pomagały jako sanitariuszki w opiece nad rannymi żołnierzami w bydgoskim Szpitalu Garnizonowym, a także w przygotowaniu pociągów ewakuacyjnych rodzin wojskowych. Nie ustawały w pracy, służąc przykładem męstwa i mimo lawinowo postępujących groźnych zdarzeń – spokojną oceną wypadków.

Załącznik

STATUT STOWARZYSZENIA „RODZINA WOJSKOWA”

I. Nazwa i siedziba

1) Stowarzyszenie nosi nazwę „Rodzina Wojskowa”. Siedzibą władz Stowarzyszenia jest miasto Warszawa.

Działalność Stowarzyszenia rozciąga się na całą Rzeczpospolitą Polską.

Przy otwieraniu Kół Stowarzyszenia stosuje się do przepisów o Stowarzyszeniach.

II. Cel i środki

- 2) Stowarzyszenie pod nazwa „Rodzina Wojskowa” zakłada się w celu:
 - a) akcji uświadczenia obywatelskiego wśród członkiń i społeczeństwa,
 - b) wytworzenia łączności ideowej i współzycia towarzyskiego wśród członkiń,
 - c) pomocy ekonomicznej, kulturalnej i opieki zdrowotnej dla rodzin wojskowych,

- d) zorganizowania pomocy i opieki nad rodzinami wojskowych na wypadek wojny,
 - e) przygotowania kadr pracowników społecznych,
 - f) udziału w pracach mających na celu dobro publiczne.
- 3) Do osiągnięcia powyższych celów Stowarzyszenie dążyć będzie z zachowaniem obowiązujących praw i przepisów przez:
- a) gromadzenie funduszków,
 - b) zakładanie przedsiębiorstw finansowych, przemysłowych i handlowych,
 - c) zakładanie i prowadzenie biur pośrednictwa pracy,
 - d) organizowanie kursów zawodowych,
 - e) udzielanie członkiniom bezpłatnych porad prawnych,
 - f) opiekę nad dziećmi, zakładanie przedszkoli, szkół, świetlic, klubów, bibliotek dziecięcych i t. p.,
 - g) organizowanie kolonij letnich, przychodni lekarskich i poradni dla matek,
 - h) tworzenie klubów, bibliotek, czytelni dla członkiń, urządzenie odczytów, wykładów, zebrań towarzyskich, organizowanie wycieczek i t. p.,
 - i) wychowanie fizyczne, uprawianie sportów,
 - j) niesienie pomocy i opieki materialnej ludności najbiedniejszej i bezrobotnej w granicach możliwości finansowych Stowarzyszenia,
 - k) zakładanie placówek pracy społecznej.

III. Osobowość prawna

4) Stowarzyszenie „Rodzina Wojskowa” jest osobą prawną.

5) Stowarzyszenie posiada własną pieczęć okrągłą z napisem: dla Zarządu Naczelnego „*Stowarzyszenie Rodzina Wojskowa, Zarząd Naczelny*” oraz dla Kół: *Stowarzyszenie Rodzina Wojskowa Zarząd Koła w ...*”.

IV. Członkowie ich prawa i obowiązki

- 6) Członkowie Stowarzyszenia dzielą się na:
- a) rzeczywistych,
 - b) nadzwyczajnych,
 - c) honorowych,
 - d) zasłużonych,
 - e) dożywotnich.

7) Członkiniami rzeczywistymi mogą być osoby korzystające z pełni praw cywilnych:

- a) 1) Żony, matki, niezamężne córki i siostry wojskowych zawodowych i emerytowanych, przyjmowane do Stowarzyszenia na zasadzie legitymacyj wojskowych lub w razie ich braku – na podstawie piśmennego zaświadczenia oficera lub podoficera, stwierdzającego przynależność kandydatki do najbliższej jego rodziny.
- 2) Wdowy, matki, niezamężne córki i siostry po wojskowych zawodowych i emerytowanych na podstawie przedstawionych dokumentów, stwierdzających, że należały do rodziny wojskowego,
- b) Osoby płci żeńskiej, specjalnie zasłużone w pracy dla Stowarzyszenia lub wojska, przyjmowane w każdym poszczególnym wypadku:
 - 1) uchwałą Zarządu Naczelnego lub
 - 2) na wniosek Zarządu Koła, uchwalony przez Walne Zebranie Koła, a zatwierdzony uchwałą Zarządu Naczelnego;
- c) w razie wojny osoby należące do najbliższej rodziny oficera lub podoficera rezerwy powołanego do służby czynnej,
- d) osoby należące do najbliższej rodziny wojskowego, które w czasie czynnej jego służby zaznaczyły się swą pracą dla Stowarzyszenia.

8) Członkinie rzeczywiste mają prawo:

- a) brania udziału w Walnym Zebraniu swego Koła z prawem głosowania,
- b) zgłaszania wniosków w porządku określonym regulaminem,
- c) wyboru i wybieralności.

9) Członkiniami nadzwyczajnymi mogą być osoby pełnoletnie, przyjmowane na zasadzie deklaracji złożonej Zarządowi Koła miejscowego i podpisanej przez dwie rzeczywiste wprowadzające członkinie Koła i zatwierdzonej uchwałą Zarządu danego Koła.

10) Członkinie nadzwyczajne mają prawo udziału w pracach Koła na zasadzie regulaminu Kół, w zebraniu Koła z głosem doradczym.

11) Członkami honorowymi mogą być osoby obojga płci, które za szczególne zasługi dla Państwa i Stowarzyszenia mianuje Walny Zjazd Delegatów Stowarzyszenia.

12) Członkowie honorowi biorą udział w Walnym Zejeździe delegatów Stowarzyszenia z prawami głosowania i wyboru.

13) Członkami zasłużonymi mogą być osoby obojga płci, mianowane za specjalne zasługi dla Stowarzyszenia przez Walny Zjazd delegatek Stowarzyszenia na wniosek Zarządu Naczelnego.

14) Członkowie zasłużeni biorą udział w Walnym Zebraniu Koła miejscowego i Walnym Zjeździe delegatek Stowarzyszenia z prawami głosowania i wyboru.

15) Członkami dożywotnimi mogą być osoby obojga płci i osoby prawne, które wpłaciły jednorazowo nie mniej niż 200 zł.

16) Członkinie rzeczywiste i nadzwyczajne mają obowiązek:

- a) stosować się do przepisów statutu, do wszelkich uchwał i postanowień władz Stowarzyszenia,
- b) dążyć do rozwoju Stowarzyszenia i dbać o jego autorytet,
- c) uiszczać regularnie składki członkowskie do swego Koła w wysokości 6 zł rocznie i 1 zł wpisowego, określonych dla członkiń rzeczywistych, oraz w wysokości 12 zł składki członkowskiej rocznie i 2 zł wpisowego określonych dla członkiń nadzwyczajnych; wpisywane oraz składki członkowskie są bezzwrotne.

17) Każdy członek może dobrowolnie wystąpić ze Stowarzyszenia w każdym czasie po pisemnym zgłoszeniu wystąpienia do Zarządu Koła oraz po uregulowaniu składek członkowskich do daty pisemnego zgłoszenia wystąpienia.

18) Członkinie nadzwyczajne i rzeczywiste mogą być:

- a) wykreślone z listy członkiń przez Zarząd Koła za nieusprawiedliwione niepłacenie składek przez okres co najmniej 6-miesięczny,
- b) zawieszane w Kole przez Zarząd Koła, w Zarządzie Naczelnym przez Zarząd Naczelny za niestosowanie się do przepisów statutowych i regulaminowych, oraz uchwał i postanowień Stowarzyszenia lub w razie wszczętej sprawy w Sądzie Koleżeńskim, stosownie do regulaminu tegoż Sądu. Stan zawieszenia trwa aż do chwili całkowitego wyjaśnienia sprawy, w Kole przez Zarząd Koła, w Zarządzie Naczelnym – przez Zarząd Naczelny. W razie, jeżeli sprawa znajduje się w Sądzie Koleżeńskim przywraca prawa wyrokiem swoim Sąd Koleżeński I i II instancji,
- c) wykluczone przez Zarząd Naczelny na wniosek Zarządu Koła, powzięty ilością 3/4 głosów lub Zarządu Naczelnego za czyny niehonorowe, za działalność na szkodę Stowarzyszenia lub na podstawie wyroku Sądu Koleżeńkiego, wydanego prawomocnie. Uchwała wykluczająca członkinię ze Stowarzyszenia musi być

powzięta ilością 3/4 głosów obecnych na plenarnym zebraniu Zarządu Naczelnego.

19) Członkiniom wykluczonym ze Stowarzyszenia przysługuje odwołanie do Walnego Zjazdu delegatek Stowarzyszenia, którego decyzja jest ostateczna.

V. Majątek i fundusze Stowarzyszenia

20) Majątek i fundusze Stowarzyszenia (Kół i Zarządu Naczelnego) tworzą się:

- a) z jednorazowego wpisowego i składek członkowskich,
- b) z ofiar, zapisów i subsydjów,
- c) z dochodów niestałych,
- d) z dochodów przysporzonych przez instytucje przemysłowe i handlowe Stowarzyszenia,
- e) z odsetek od majątku Stowarzyszenia.

21) Zarząd Naczelny zarządza majątkiem Zarządu Naczelnego i Stowarzyszenia.

22) Zarząd Koła zarządza majątkiem Koła.

23) Fundusze Stowarzyszenia dzielą się na: obrotowy, rezerwowy i specjalny.

24) Fundusz obrotowy powstaje ze składek, z wpisowego, z dochodów niestałych, z dochodów instytucji przemysłowych i handlowych, z nieruchomości oraz z odsetek od majątku Stowarzyszenia.

25) Fundusz obrotowy służy na pokrycie wydatków związanych z pracami i celami Stowarzyszenia, dysponuje nim – w Kole – Zarząd Koła, w Zarządzie Naczelnym – Zarząd Naczelny.

26) Fundusz rezerwowy stanowi 5% od składek członkowskich miesięcznych.

27) Fundusz rezerwowy służy na pokrycie nieprzewidzianych strat: dysponuje nim w Kole Zarząd Koła, w Zarządzie Naczelnym – Zarząd Naczelny.

28) Fundusz specjalny powstaje z zapisów i darów, przeznaczonych na specjalne cele przez ofiarodawców lub też z funduszy, przeznaczonych na to z mocy uchwały Walnego Zjazdu delegatek lub Walnego Zebrania.

29) Funduszem specjalnym dysponuje: w Kole – Zarząd Koła, w Zarządzie Naczelnym – Zarząd Naczelny.

30) Koła Stowarzyszenia są obowiązane raz w roku wpłacać na rzecz Zarządu Naczelnego kwotę w wysokości 1 zł od każdej członkini danego Koła, przyjmując za podstawę stan ilościowy członkiń w dniu sprawozdawczym.

31) Kontrole nad funduszami spełniają Komisje rewizyjne Kół oraz Komisja Rewizyjna przy Zarządzie Naczelnym.

32) Rachunkowość winna być prowadzona zgodnie z przepisami prawa oraz regulaminami i przepisami Stowarzyszenia.

33) Rok obrachunkowy i sprawozdawczy kończy się dnia 31 marca każdego roku. -

VI. Władze Stowarzyszenia

34) Władzami Stowarzyszenia są:

- a) Walny Zjazd delegatek Stowarzyszenia,
- b) Zarząd Naczelny,
- c) Komisja Rewizyjna przy Zarządzie Naczelnym,
- d) Walne Zebranie członkiń Koła,
- e) Zarządy Kół,
- f) Komisja Rewizyjna Koła,
- g) Sądy Koleżeńskie przy Kole i Zarządzie Naczelnym,
- h) Rada Główna i Okręgowa.

A. Walny Zjazd Delegatek Stowarzyszenia

35) Zwyczajny i Nadzwyczajny Walny Zjazd delegatek Stowarzyszenia zwołuje Zarząd Naczelny.

36) Zwyczajny Walny Zjazd delegatek Stowarzyszenia odbywa się raz do roku najpóźniej do 15 czerwca. Rok sprawozdawczy liczy się od dnia 1 kwietnia do 31 marca.

37) W Walnym Zebraniu Delegatek Stowarzyszenia biorą udział z prawem głosowania, wyboru i wybieralności:

- a) delegatki Kół – po jednej z każdego Koła, mające większą liczbę członkiń delegują od każdych 50 członkiń jedną delegatkę,
- b) członkinie Zarządu Naczelnego,
- c) członkinie Komisji Rewizyjnej Zarządu Naczelnego,
- d) członkinie Sądu Koleżeńkiego przy Zarządzie Naczelnym.

38) W Walnym Zjeździe Delegatów Stowarzyszenia biorą udział z prawem głosowania i wyboru członkowie honorowi i zasłużeni.

39) Walny Zjazd zagaja przewodnicząca, albo wiceprzewodnicząca Zarządu Naczelnego, poczem następuje wybór przewodniczącej Walnego Zjazdu, która powołuje skład Prezydium i przewodniczące Komisji, stosownie do regulaminu Zjazdu.

Uchwały Walnego Zjazdu są protokołowane i protokół powinien być podpisany przez przewodniczącą Zjazdu i sekretarki.

Walny Zjazd prawomocnie zwołany jest zdolny do podjęcia uchwał, jeśli przynajmniej 2/5 Kół jest reprezentowanych; w razie braku kompletu w oznaczonej godzinie, tenże sam Zjazd jest zdolny do podjęcia uchwał, bez względu na liczbę obecnych, w drugim terminie, w godzinę później.

40) Do Walnego Zjazdu należy:

- a) wybór członkiń Zarządu Naczelnego, Komisji Rewizyjnej i Sądu Koleżeńskiego przy Zarządzie Naczelnym,
- b) mianowanie członków honorowych i zasłużonych,
- c) rozpatrywanie i zatwierdzanie rocznych sprawozdań kasowego i rzeczowego, bilansu i preliminarza, i udzielanie absolutorium Zarządowi Naczelnemu i Komisji Rewizyjnej,
- d) wyznaczanie sum na fundusze specjalne,
- e) zatwierdzanie regulaminów dla władz Stowarzyszenia,
- f) zatwierdzanie zmian lub uzupełnień statutu,
- g) uchwały wniosków, przedstawionych przez Zarząd Naczelny lub wniesionych przez Walne Zebranie Kół w przepisanej drodze,
- h) wybór Kół dla utworzenia przy nich Rad Okręgowych,
- i) rozpatrywanie spraw, przechodzących kompetencje Zarządu Naczelnego,
- j) ostateczne decyzje w sprawach wykluczenia członkiń Stowarzyszenia,
- k) rozwiązanie Stowarzyszenia.

41) Uchwały Walnego Zjazdu zapadają większością głosów z wyjątkiem:

- a) zmiany statutu,
- b) mianowania członków honorowych i zasłużonych rozstrzyganych większością 3/5 głosów obecnych na Zjeździe,
- c) rozwiązanie Stowarzyszenia – rozstrzyganego większością 3/4 obecnych na Zjeździe głosów.

42) Nadzwyczajny Walny Zjazd zwołuje Zarząd Naczelny w miarę potrzeby, a mianowicie:

- a) według uznania Zarządu Naczelnego,
- b) na żądanie 1/5 liczby Kół,
- c) na żądanie Komisji Rewizyjnej.

Żądający powinni na piśmie podać powód zwołania Nadzwyczajnego Walnego Zjazdu, przytem Zarząd Naczelny powinien w przeciągu 6 tygodni od daty otrzymania wezwania zwołać Nadzwyczajny Walny Zjazd, zawiadamiając Koła na dwa tygodnie przed terminem.

43) Nadzwyczajny Walny Zjazd rozpatruje sprawy zgłoszone jako powód do zwołania Zjazdu oraz wolne wnioski.

44) O terminie i miejscu Walnego Zjazdu delegatek ogłasza Zarząd Naczelny w pismach i zawiadania Zarządy Kół przynajmniej na 4 tygodnie przed terminem.

45) W zawiadomieniach o terminie zwyczajnego i nadzwyczajnego Walnego Zjazdu musi być podana data, godzina, miejsce i porządek obrad.

46) Na zwyczajnym Walnym Zjeździe są rozpatrywane tylko te wnioski, które zostały przesłane przez Koła na piśmie na 2 tygodnie przed Walnym Zjazdem.

B. Zarząd Naczelny

47) Zarząd Naczelny składa się z 15 członków Zarządu i 15 zastępczyń, wybranych przez Walny Zjazd delegatek Stowarzyszenia na 3 lata. Co roku 1/3 członkiń Zarządu Naczelnego ustępuje; wylosowane członkinie mogą być ponownie wybrane. W razie ustąpienia w czasie kadencji jednej z członkiń Zarządu, na jej miejsce wchodzi zastępczyni. Członkinie „RW”, których kandydatury do ciał ustawodawczych wysuwało Stowarzyszenie „RW” po otrzymaniu mandatu automatycznie wchodzi w skład Zarządu Naczelnego.

48) Najpóźniej w 3 dni po Walnym Zjeździe Stowarzyszenia odbywa się posiedzenie Zarządu Naczelnego dla ukonstytuowania się Prezydium, rozdania funkcji i podziału pracy.

W skład Prezydium wchodzi: przewodnicząca, wiceprzewodnicząca, skarbniczka, sekretarka i przewodnicząca Wydziału Organizacyjnego.

49) Zarząd Naczelny jest wykonawcą uchwał Walnego Zjazdu delegatek Stowarzyszenia, oraz załatwia wszelkie sprawy nie przedstawione Zjazdowi delegatek.

Zarząd Naczelny:

- a) przyjmuje ofiary, zapisy, zbywa i nabywa nieruchomości,
- b) kieruje całokształtem pracy, organizuje Koła, daje instrukcje, opracowuje regulaminy i przepisy,

- c) zawiesza uchwały Zarządów Kół sprzeczne z zasadami statutu, regulaminów lub uchwałami Zarządu Naczelnego,
- d) zawiesza, a nawet wyklucza
 - 1) członkinie Kół na wniosek Zarządów Kół,
 - 2) członkinie Zarządu Naczelnego na wniosek Zarządu Naczelnego, po ustaleniu ich szkodliwej, a sprzecznej z zasadami statutu lub uchwałami Zarządu Naczelnego, działalności lub w razie skierowania sprawy do Sądu Koleżeńskiego stosownie do regulaminu tego Sądu,
 - 3) zawiesza w czynnościach Zarządy Kół w całym składzie, powierzając wówczas zarządzanie sprawami do czasu przeprowadzenia nowych wyborów, wyznaczonym przez siebie pełnomocnikom.

Uwaga: Uchwały do pkt. c) i d) § 49 są prawomocne w wypadku obecności 2/3 ilości członkiń Zarządu Naczelnego, a większość głosów obowiązująca 3/4.

- e) reprezentuje interesy Stowarzyszenia wobec centralnych władz państwowych i społecznych,
- g) zwołuje Walny Zjazd Stowarzyszenia i układa sprawozdanie roczne z całej pracy Stowarzyszenia, przedstawia budżety i wnioski na Walny Zjazd.

50) Dla prawomocności uchwał Zarządu Naczelnego niezbędną jest obecność przewodniczącej lub jednej z wiceprzewodniczących, sekretarki lub jej zastępczyni i 3-ch członkiń Zarządu, w tej liczbie w sprawach finansowych – skarbniczki lub jej zastępczyni. Uchwały zapadają prostą większością głosów. W razie równości głosów przeważa głos przewodniczącej. Wszelkie pisma Zarządu Naczelnego podpisuje przewodnicząca lub wiceprzewodnicząca i sekretarka, a w sprawach finansowych i skarbniczka i te reprezentują Zarząd Naczelny na zewnątrz.

C. Komisja Rewizyjna Naczelna

51) Komisja Rewizyjna Naczelna składa się z 3 członkiń i 2 zastępczyń, wybranych na Walnym Zjeździe delegatek Stowarzyszenia na przeciąg 3 lat. Członkinie Komisji Rewizyjnej nie mogą pełnić innych funkcji we władzach Stowarzyszenia. Komisji Rewizyjnej dla wypełniania swej pracy przysługuje, w miarę potrzeby, prawo kooptacji. Działalność jej polega na sprawdzeniu stanu ksiąg, wszystkich dowodów, dokumentów, kasy majątku, przedsiębiorstw oraz złożenia z powyższych czynności sprawozdań na Walny Zjazd.

D. Walne Zebranie Członków Koła

52) Zwyczajne Walne Zebranie Kół zwołują Zarządy Kół najpóźniej dnia 30 kwietnia.

53) O terminie i miejscu Walnego Zebrania Zarząd Koła pisemnie powiadamia swoje członkinie na 2 tygodnie przed terminem podając jednocześnie do ich wiadomości porządek obrad.

54) Nadzwyczajne Walne Zebranie zwołuje Zarząd Koła:

- a) z własnej inicjatywy,
- b) na żądanie 1/3 liczby członkiń,
- c) na żądanie Komisji Rewizyjnej.

Żądający winni podać na piśmie powód zwołania Nadzwyczajnego Zebrania, a Zarząd Koła musi w przeciągu 3-ch tygodni od daty zgłoszenia żądania zwołać Walne Zebranie.

55) Nadzwyczajne Walne Zebranie Koła rozpatruje sprawy, dla których zostało zwołane oraz wolne wnioski.

56) W walnym Zebraniu Koła biorą udział z prawem głosu, głosowania, wyboru i wybieralności:

- a) członkinie Zarządu Koła,
- b) członkinie Komisji Rewizyjnej Koła,
- c) członkinie Sądu Koleżeńskiego Koła,
- d) delegatki Zarządu Naczelnego,
- e) członkinie rzeczywiste i członkowie zasłużeni z prawem głosu i wyboru, członkinie nadzwyczajne – z głosem doradczym.

57) Walne Zebranie Koła:

- a) przyjmuje do wiadomości lub odrzuca roczne sprawozdania Koła i Komisji Rewizyjnej,
- b) wybiera na 3 lata Zarząd Koła, Komisję Rewizyjną i Sąd Koleżeński,
- c) rozpatruje i zatwierdza bilans i preliminarz wydatków, udziela absolutorjum Zarządowi,
- d) wyznacza sumy na fundusze specjalne,
- e) zatwierdza wybór delegatek Koła oraz wnioski Koła na Walny Zjazd.

E. Koła miejscowe

58) Stowarzyszenie zakłada Koła miejscowe, które ujmują w swój zakres działania wszelkie czynności, określone niniejszym statutem. Koła miejscowe posiadają swoje Zarządy, Komisje Rewizyjne i Koleżeńskie.

Zarządy Kół składają się z 5-ciu do 12-tu członkiń, 2-7 zastępczyń, wybieranych na 3 lata z tem, że co roku 1/3 członkiń ustępuje przez losowanie, przytem wylosowane mogą być ponownie wybrane. Przewodniczące Sekcyj wchodzi w skład Zarządu Koła.

59) Koła miejscowe w swej działalności kierują się ściśle instrukcjami Zarządu Naczelnego.

60) Zarząd Koła miejscowego raz do roku jest zobowiązany najpóźniej w drugiej połowie kwietnia zwołać Walne Zebranie członkiń dla złożenia sprawozdania z całokształtu pracy i wyboru delegatek na Walny Zjazd (ilość delegatek patrz § 37a).

61) Koła miejscowe są obowiązane pokrywać z własnego funduszu koszty swego istnienia, nadto raz do roku wpłacać na rzecz Zarządu Naczelnego kwotę 1 złotego od każdej członkini Koła, przyjmując za podstawę stan ilościowy członkiń w dniu sprawozdawczym.

62) Członkiniami Koła mogą być wszystkie osoby uprawnione do należenia do „RW” zamieszkałe na terenie danego garnizonu.

63) Osoby zamieszkałe w miejscowościach, gdzie niema koła „RW” zapisują się do najbliższego Koła, które wyznacza Zarząd Koła Okręgowego.

F. Komisje Rewizyjne Kół

64) Komisja Rewizyjna Koła składa się z 3-ch członkiń i 2-ch zastępczyń, wybranych na okres 3 lat. Działalność Komisji Rewizyjnej polega na prowadzeniu rewizji ksiąg, dokumentów, dowodów, kasy, przedsiębiorstw oraz złożeniu sprawozdania z powyższych czynności na Walne Zebranie Koła. Członkinie Komisji Rewizyjnej nie mogą pełnić innych funkcji we władzach Koła.

G. Sąd Koleżeński

65) Wszelkie spory, wynikłe pomiędzy członkiniami w stosunku do Stowarzyszenia, reguluje Sąd Koleżeński w I-ej instancji przy Zarządzie Koła, oraz Sąd Koleżeński II-ej instancji przy Zarządzie Naczelnym.

Uwaga: W razie niemożności stworzenia ze względu na małą ilość członkiń Sądu Koleżeńskiego przy danem Kole, funkcje tego sądu może wyjątkowo pełnić Sąd Koleżeński Koła, na terenie którego znajduje się Rada Okręgowa.

66) Skład, kompetencje, oraz sposób obradowania obu sądów określa regulamin Sądu Koleżeńskiego, zatwierdzony przez Walny Zjazd delegatek Stowarzyszenia, na wniosek Zarządu Naczelnego.

H. Rada Główna

67) Rada Główna przy Zarządzie Naczelnym składa się z Prezydium Zarządu Naczelnego, z przewodniczących Rad Okręgowych i po jednej delegatce z każdej Rady Okręgowej.

68) Rada Główna jest instytucją pomocniczą dla Zarządu Naczelnego, powołaną dla koordynowania prac całego Stowarzyszenia.

69) Zadania i kompetencje Rady Głównej określa regulamin.

I. Rady Okręgowe

70) Rady Okręgowe powstają przy Zarządzie Kół w siedzibie D. O. K., w wyjątkowych wypadkach na wniosek Zarządu Naczelnego zatwierdzony przez Walny Zjazd – przy najlepiej w danym Okręgu funkcjonującym Kole.

71) Rada Okręgowa składa się z Prezydium Koła, przy którym funkcjonuje, z przewodniczących i po jednej delegatce Kół danego Okręgu.

72) Rady Okręgowe są instytucjami pomocniczymi dla Zarządów Kół, powołanymi dla koordynowania prac całego okręgu.

73) Kompetencje i zadania Rady Okręgowej określa regulamin Rad Okręgowych.

J. Rozwiązanie Stowarzyszenia

74) W razie uchwały rozwiązania Koła – jego majątek przechodzi na rzecz Zarządu Naczelnego.

75) W razie uchwały Zjazdu Delegatek rozwiązującej Stowarzyszenie – majątek jego przechodzi na rzecz Funduszy dla Wdów i Sierot po Wojskowych.